

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het land van herkomst : perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010

Bouras, N.

Citation

Bouras, N. (2012, November 27). *Het land van herkomst : perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010*. Verloren BV, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20180>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20180> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Bouras, Nadia

Title: Het land van herkomst : perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010

Date: 2012-11-27

6 Organisaties en hun banden met Marokko, 1974-2010

DEEL I ORGANISATIES EN HUN BANDEN MET MAROKKO, 1974-1994

In een studie over banden met het land van herkomst zijn organisaties van migranten onmisbaar omdat migrantenorganisaties, via hun netwerken en infrastructuur, banden met het land van herkomst faciliteren voor individuele migranten en gemeenschappen.¹ Tegelijkertijd worden organisaties gezien als een institutionalisering van die banden. Het gaat dan veelal, maar niet uitsluitend, om politieke banden met het herkomstland. Hoe zelforganisaties zich door de tijd ontwikkelen is afhankelijk van de kenmerken van specifieke migrantengroepen, en de mogelijkheden en beperkingen die ze tegenkomen in het vestigingsland. In het begin van het vestigingsproces zijn migrantenorganisaties geneigd om sterke banden te onderhouden met het herkomstland, ofschoon het gewoonlijk wel enige tijd duurt voordat migranten tot organisatievorming komen. Kort na aankomst hebben ze er meestal noch de tijd noch de middelen en kennis voor. Gedurende het vestigingsproces ontwikkelen migrantenorganisaties nieuwe oriëntaties die aansluiten bij hun nieuwe positie in het vestigingsland. Toch kunnen migranten en hun organisaties ook belang hebben bij een sterke oriëntatie op het herkomstland, omdat ze op deze manier hun machtspositie in de eigen gemeenschap en de daaraan verbonden overheidssubsidie vanuit het herkomst- of vestigingsland kunnen behouden.² Marokkaanse organisaties in Nederland vormen hierop geen uitzondering.

In de literatuur wordt de oprichting van migrantenorganisaties uitgebreid beschreven, maar de manier waarop migrantenorganisaties veranderden als gevolg van ontwikkelingen in het herkomstland blijft buiten beschouwing. De inzet van dit hoofdstuk is te analyseren hoe en waarom Marokkaanse migrantenorganisaties banden onderhouden met het oude vaderland. Centraal staan eerst de Amicales en het KMAN, en vervolgens de UMMON en het NCB. De strijd tussen deze organisaties leidde tot veel belangstelling bij pers en politiek. Inzet van die strijd waren onder meer de banden met het land van herkomst, of de invloed van Marokko op Marokkaanse organisaties in Nederland. Doordat de banden inzet werden gemaakt van die strijd en veel en lang aandacht kregen van de Nederlandse pers en politiek, werden ook aard, omvang en continuïteit van die banden beïnvloed.

Dit hoofdstuk bestaat uit twee delen. Het eerste deel heeft betrekking op de periode tot halverwege de jaren 1990. In deze periode stond de strijd tussen het KMAN en de Amicales centraal. In het tweede deel komen nieuwe vormen van organisatie aan bod, ofschoon de strijd rond de betrokkenheid met Marokko nog altijd de onderlinge

relaties domineerde. Aan het einde van het tweede deel volgt een conclusie die betrekking heeft op beide delen.

De oprichting van de Amicales in Nederland

‘Het verhaal over de Amicales is een verhaal van angst, verdachtmakingen en politieke kuiperij’, schreef *Motief* in 1976.³ Met deze omschrijving liet dit tijdschrift over buitenlanders in Nederland er geen twijfel over bestaan dat de Amicales een bedreiging vormden voor de verhoudingen binnen de Marokkaanse arbeidersgemeenschap in Nederland. Twee jaar eerder, op 14 december 1974, vond de officiële oprichting van de Utrechtse afdeling van de *Amicales des Travailleurs et des Commerçants Marocains* plaats. De Stichting Buitenlandse Werknemers in Utrecht hielp mee de bijeenkomst te organiseren door een zaal te huren in de Jaarbeurs en hand- en spandiensten te verlenen. De oprichting van de Nederlandse tak van de Amicales kwam voor hen niet als een verrassing. Een aantal weken voor de officiële bijeenkomst bezocht de Marokkaanse consul Khadiri de Utrechtse stichting, waar hij actieve Marokkanen inlichtte over de ophanden zijnde oprichting van de Amicales. Eén van hen was Driss Boujoufi. Oprecht geïnteresseerd en nieuwsgierig vroeg Boujoufi aan de consul welke doelen de Amicales nastreefden. De consul had hem toegesnuwd dat hij zich niet met zulke zaken moest bemoeien. Zijn boodschap aan de Marokkanen was niet mis te verstaan: Marokkanen in Nederland moesten zich verre houden van de politiek, want ‘politiek bedrijven is onze taak’.⁴

De plechtigheid in de Jaarbeurs opende met een toespraak van directeur-generaal Bjioui van het Marokkaanse ministerie van Arbeid. In het bijzijn van werknemers van de Marokkaanse ambassade en de consulaten legde hij de doelstellingen van de Amicales uit. Het ging om een vereniging die de belangen van Marokkanen wilde behartigen, zowel in Nederland als aan de Marokkaanse grens. Problemen met werkgevers of de Nederlandse overheid zouden eerst aan de Marokkaanse regering voorgelegd worden. Verder zouden de Amicales erop toezien dat Marokkanen, die op vakantie waren in het thuisland, niet langer lastig werden gevallen op vliegvelden, in havens en bij douaneposten. Tijdens de openingsplechtigheid werd ook gesproken over de bouw van moskeeën en het verzorgen van onderwijs aan Marokkaanse kinderen in Nederland. Marokko zou verantwoordelijk zijn voor het leveren van gekwalificeerde onderwijskrachten en van imams.

Eén van de bezoekers was Salah Abdellaoui, die zich in 1971 in Utrecht had gevestigd. De aanwezigheid van zoveel prominente landgenoten in zijn nieuwe stad had hem doen besluiten erbij te zijn in de Jaarbeurs: ‘de geur van Marokko hing in de lucht’.⁵ Hij vertelde in detail hoe de bijeenkomst verliep en kon zich goed de woorden van Bjioui herinneren: ‘Hij vertelde ons dat onze klachten serieus genomen zouden worden. Hij spoorde ons ook aan om samen te werken, voor elkaar te zorgen en solidair te zijn met elkaar’.⁶ Hoewel Abdellaoui meteen enthousiast was over de nieuwe organisatie, werd hij pas in 1978 actief voor de Arnhemse afdeling van de Amicales. Hij wilde iets goeds doen voor zijn volk, zijn vaderland en zijn koning. Op de dag van de oprichting zat ook Driss Boujoufi in de zaal. Hij woonde sinds 1966 in Utrecht en

was van meet af aan actief in het Utrechtse organisatieleven. De bijeenkomst volgde hij met belangstelling, maar ook met een kritische blik.

Ik was vooral aanwezig om aan de rest te laten zien dat ik geen tegenstander van de Amicales was. In die tijd moest je voorzichtig opereren. Wie kritiek had, kwam wellicht op een zwarte lijst terecht. Toen waren de verhoudingen al duidelijk: wie niet voor de Amicales was, was tegen Marokko. Ik deed enthousiast mee en applaudisseerde vrolijk met de menigte om alle schijn van partijdigheid te vermijden. Ik heb toen gezegd dat ik me wel kandidaat wilde stellen voor het bestuur, maar dat ik vond dat andere aanwezigen veel geschikter waren.⁷

Vanwege zijn eerdere aanvaring met de consul besloot Boujoufi op gepaste afstand te blijven van de Amicales. Dat gold ook voor Mohammed Rabbae, die er eveneens bij was in de Jaarbeurs. Hij constateerde dat de Amicales een enorme aantrekkingskracht uitoefenden op zijn landgenoten. Voor Rabbae verkondigde men een bekend verhaal en hij werd bevestigd in zijn opvatting dat het ging om een 'verlengstuk van het fascistische regime in Marokko'. Hij was dan ook niet gekomen om overtuigd te worden: 'Ik wist dat wat zich daar afspeelde in de Jaarbeurs niet deugde. Ik wilde wel graag weten wie wat zei, wie wat deed en wie meeing. Ik wilde het spel zien gebeuren'.⁸

Tijdens de oprichtingsvergadering van de Amicales in Rotterdam, die enkele dagen na die van Utrecht plaatsvond en door minder mensen werd bezocht, was er een negatieve hoofdrol voor overheidsfunctionaris Bjioui. Alle bezoekers moesten bij binnenkomst hun paspoort aan hem tonen. Een Marokkaan weigerde en haalde de politie erbij, die vervolgens de Marokkaanse gastheer op de vingers tikte.⁹ De achterdochtige houding van Bjioui had alles te maken met de ordeverstoring tijdens de Utrechtse bijeenkomst. Abdou Menebhi, die op dat moment in Parijs woonde en op uitnodiging van belangenbehartiger Nelly Soetens speciaal voor de oprichtingsvergadering naar Utrecht afreisde, nam onaangekondigd het woord en protesteerde tegen de oprichting van de Amicales in Nederland.

Ik wilde de ware aard tonen van de Amicales, die niets anders waren dan misdadigers en bedriegers. Ik had in Frankrijk te maken gehad met de Franse Amicales, dus ik was al overtuigd van hun fascistische karakter.¹⁰

Er ontstond een grimmige sfeer. Menebhi had nog een laatste boodschap voor Bjioui en zijn entourage: 'Als de Marokkaanse overheid zo begaan is met het lot van Marokkanen, laat ze zich dan eerst bekommeren om het lot van Marokkanen in Marokko'.¹¹ Na zijn tirade verliet Menebhi meteen de zaal en reisde terug naar Parijs, om zich een jaar later definitief in Nederland te vestigen. Ook de Rotterdamse oprichtingsvergadering verliep niet zonder problemen. Het Marokkaans Arbeiders Kollektief (MAK) uit Rotterdam deelde anti-Amicales pamfletten uit, die door de bezoekers met veel aandacht werden gelezen.¹² Volgens Nelly Soetens, die met haar Aktie Komitee Pro Gastarbeiders (AKPG) het MAK ondersteunde, verliet een groot aantal Marokkanen de zaal na het lezen van de pamfletten. Soetens bezocht samen met Boukie, een Marokkaanse politiek vluchteling, de bijeenkomst in Rotterdam. Tot hun verbijstering zagen ze dat een vroegere Marokkaanse vrijwilliger van het AKPG zich had aangesloten bij de Amicales. Als reactie daarop ontstond een verbale strijd tussen Boukie en het

kersverse lid van de Amicales. De bijeenkomst onttaarde in een chaos, waarna iedereen uit de zaal werd gezet. Dit alles was tot grote tevredenheid van de anti-Amicales organisaties.¹³

De oprichting van de Amicales in Amsterdam, op 19 april 1975, verliep probleemloos en trok geen aandacht van de pers. De oprichtingsvergadering van de Amsterdamse afdeling vond plaats in de eerste Marokkaanse moskee in Amsterdam. De moskee was gevestigd in de crypte van een kerk in de Van Ostadestraat in de Amsterdamse Pijp en stond bekend onder de naam Stichting de Moskee Al Kabir. De moskee werd opgericht in september 1974 en het bestuur zag zijn aanhang al snel groeien. Ook de Marokkaanse autoriteiten wisten de moskee gemakkelijk te vinden. Zeven maanden na de oprichting kwam een delegatie uit Rabat naar de Van Ostadestraat om leden te werven voor het bestuur van de Amsterdamse Amicales. Het was Abdesslam Ulichki die de delegatie welkom heette en zich meteen liet verleiden tot het accepteren van de functie van penningmeester binnen de Amicales.

Van het pas opgerichte consulaat in Amsterdam kregen wij bericht dat een Marokkaanse delegatie uit Rabat ons moskeetje zou bezoeken. We waren zeer vereerd. We hadden twee grote ruimtes, een om in te bidden en de andere ruimte gebruikten we vooral voor feesten. We haalden bloemen in huis en zorgden voor Marokkaanse thee en koekjes. Op een goed moment begon een van de gedelegeerden een toespraak te houden. Er zaten 200 mannen in de zaal. Iedereen luisterde aandachtig, want we hadden nooit eerder gehoord van de Amicales. Zijn toespraak duurde bijna een uur. Hij vertelde dat de Amicales van en voor de Marokkaanse gemeenschap was. Na afloop vroeg hij wie er actief wilde worden binnen de organisatie. Veertien mensen staken hun hand op, waaronder ik. Ik was al actief binnen de moskee, dus het leek mij logisch om ook actief te worden binnen de Amicales.¹⁴

Mohamed Stitou, ook actief binnen de moskee, werd voorzitter van de Amsterdamse afdeling. Omdat de moskee de plek was waar veel Marokkanen tegelijkertijd aanwezig waren, maakten vertegenwoordigers van het Marokkaanse regime gretig gebruik van de gelegenheid. Zij kwamen regelmatig naar de crypte om hun landgenoten toe te spreken. Bovendien was door de rol van de Marokkaanse koning als Amir al Mouninin (leider der gelovigen) de band tussen de Marokkaanse vorst en de moskee, waar zijn onderdanen bijeen kwamen, vanzelfsprekend. Dat konden de vertegenwoordigers van de Amicales niet vaak genoeg benadrukken. Dit lijkt te duiden op innige betrekkingen tussen de moskee en de Marokkaanse overheid, maar over de noodzaak van die band liepen de meningen uiteen. Sommige bezoekers van het gebedshuis uitte publiekelijk hun kritiek op de aanwezigheid van overheidsdienaren en leden van de Amicales, en sommige bestuursleden, die gevlucht waren voor het Marokkaanse repressieve regime, pleitten voor onafhankelijkheid en wensten geen politieke inmenging in de moskee.

In 1975 werden alle lokale afdelingen verenigd in de Federatie van Marokkaanse Amicales in Nederland tijdens een groot feest in Den Haag, waar het hoofdkantoor aan de Stationsweg zetelde. De Marokkaanse staatssecretaris van Arbeid Jafer was de eregast. Alle lokale afdelingen hadden twee vertegenwoordigers in de federatie. Het hoofdkantoor, een sober ingericht kantoor dat rijkelijk voorzien was van portretten van koning Hassan II, werd geleid door Mohamed Amghane, die de algemene lijn uitzette en alle activiteiten coördineerde. De voorzitter werd bijgestaan door Ahmed

Boukrim, die als penningmeester de financiële ondersteuning uit Rabat beheerde. De federatie onderhield nauwe contacten met de Marokkaanse consulaten en de ambassade.

De afdelingen van de Amicales konden zich tot de federatie richten voor kosten die samenhangen met het organiseren van activiteiten, zoals zaalverhuur, excursies voor kinderen en voetbaltoernooien. Het lidmaatschap van de Amicales kostte 25 gulden per jaar. Alle leden kregen een speciale pas met een pasfoto en officiële zegels uit Rabat. Op het lidmaatschapspasje stond ook een paspoort- en consulaatnummer, wat duidt op een gezamenlijke administratie van de Amicales en de Marokkaanse autoriteiten. Wie zich bij het consulaat of ambassade meldde zonder Amicales-pasje werd niet geholpen. De Amicales beloofden hun landgenoten allerlei voordelen als ze lid werden. Ze zouden korting krijgen bij aanschaf van grond in Marokko en bij overlijden zou het stoffelijk overschot van leden op kosten van de Amicales naar Marokko worden gebracht. Veel Marokkanen lieten zich verleiden tot lidmaatschap, maar in de praktijk bleken het vaak valse beloften.¹⁵ Het is niet duidelijk hoeveel leden de Amicales in Nederland hadden. Wel is aannemelijk dat de Amicales, namens de Marokkaanse overheid, via dergelijke bemiddelingen invloed probeerden te krijgen op Marokkanen in Nederland. De Marokkaanse regering had vanuit politieke en econo-

Amicales-pasje van Saleh Abdellaoui. Het lidmaatschap van de Amicales kostte 25 gulden per jaar. Alle leden kregen een speciale pas met een pasfoto en officiële zegels uit Rabat (Historisch Beeldarchief Migranten, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam).

mische motieven belang bij controle op de Marokkaanse arbeiders in Nederland. Marokko had de spaargelden, kinderbijslag en beleggingen van Marokkaanse arbeiders in Europa hard nodig. Bovendien vreesde Marokko dat Marokkanen in Europa zich politiek zouden organiseren en zich zouden keren tegen het regime.

Besmet imago

In totaal is Ulichki drie jaar actief geweest binnen de Amsterdamse afdeling van de Amicales. Volgens de voormalige penningmeester waren het enerverende en zware jaren. Van meet af aan deden zich gewelddadige confrontaties voor tussen de leden van de Amicales en het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland. Juist in de hoofdstad werd de strijd op het scherpst van de snede uitgevochten. Als actief lid kreeg Ulichki het zwaar te verduren. Hij werd naar eigen zeggen geregeld 's nachts wakker gebeld met de boodschap dat hij afgemaakt zou worden als hij zijn activiteiten voor de Amicales niet onmiddellijk zou staken. Op het thuisfront zorgden zulke bedreigingen voor spanningen: 'Mijn vrouw maakte zich grote zorgen. Ze was altijd bang dat mij iets zou overkomen. Onder druk van mijn vrouw en mijn drukke agenda heb ik na drie jaar afscheid genomen van de Amicales. Ik bleef nog wel actief als moskeebestuurder.'¹⁶

Gevoed door de berichtgeving in Frankrijk en België, waar de Amicales eerder werden opgericht, was ook in Nederland een beeld ontstaan van 'een fascistische organisatie die landgenoten verklikt en intimideert namens het Marokkaanse regime'.¹⁷ *De Volkskrant* berichtte dat in Frankrijk verlenging van paspoorten en afgifte van nieuwe passen alleen mogelijk was op vertoon van een Amicales-pas, zodat veel Marokkanen verplicht werden lid te worden van de Amicales.¹⁸ Ook waren er berichten over de Belgische Amicales die Marokkanen dwongen om hun spaargeld, tegen een lage rente, onder te brengen bij de *Banque Populaire du Maroc*.¹⁹ Als gevolg van deze berichtgeving waarschuwde de Stichting Rijn en Lek voor de Amicales: 'Hoe kan Amicales Marokkaanse arbeiders organiseren terwijl in Marokko zelf alle werkelijke arbeiders- en vakbondbewegingen verboden zijn?'²⁰

Naast de Amicales was de *Banque Populaire du Maroc* (BPDM), een Marokkaanse bank, een middel van de Marokkaanse regering om invloed uit te oefenen op de Marokkaanse arbeiders in Europa. De BPDM was persoonlijk eigendom van de broer van koning Hassan II, Moulay Abdellah, en had dus sterke banden met het Marokkaanse koningshuis. Het is niet duidelijk hoeveel Marokkanen in Nederland een rekening hadden bij de BPDM. Tegenstanders van de Amicales spraken van 70 tot 90 procent.²¹ De BPDM had overigens geen officiële vestiging in Nederland, maar rekeninghouders konden terecht bij de Amrobank. De BPDM was in feite een spaarbank waar Marokkaanse arbeiders hun geld op zetten. Het geld werd gedeeltelijk opgehaald door banklopers van de BPDM. De banklopers, die volgens geruchten ook in dienst zouden zijn van de Marokkaanse consulaten in Amsterdam en Rotterdam, bezochten hun landgenoten in pensions of op zaterdag bij de slaggers.²² Door hun gevoel van vaderlandsliefde te bewerken, en te benadrukken dat ze alleen een goede Marokkaan waren als ze zich aansloten bij de BPDM, probeerden de banklopers hun landgenoten te overtuigen een

rekening te openen. De Marokkaanse regering stelde alles in het werk om ervoor te zorgen dat Marokkaanse arbeiders in Europa hun spaargeld naar Marokko stuurden.

In de jaren daarna is het de Amicales eigenlijk nooit meer gelukt om zich van dat besmette imago te bevrijden. Dat lag volgens Amicales-lid Abdellaoui vooral aan de incompetentie en het gebrek aan gezag bij veel kopstukken. Volgens Abdellaoui heeft Marokko zich vergist in de Amicales. Bij hun opzet gingen zij uit van intellectuele kaders, maar degenen die in Nederland de organisatie bestierden hadden nauwelijks scholing gehad. Sommige actieve leden zouden hun positie hebben misbruikt en zich schuldig hebben gemaakt aan intimidatie, corruptie en geweld. Dat laat volgens Abdellaoui onverlet, dat men de nationalistische gevoelens van landgenoten in ieder geval niet ontkende. De Amicales zagen het als hun voornaamste plicht om ervoor te zorgen dat Marokkaanse arbeiders zich voorbeeldig gedroegen, zonder hun vaderland en koning te schande te maken. Ook de onderlinge twisten deden de organisatie geen goed: 'Er was veel strijd tussen voorzitters van verschillende afdelingen. Er was veel afgunst. Er waren genoeg bestuursleden die hun eigen belangen behartigden in plaats van die van de Marokkaanse gemeenschap.'²³ De Amicales in Frankrijk waren relatief succesvoller. De migratie naar Frankrijk was diverser in sociaal opzicht, waardoor meer studenten en intellectuelen zich aansloten bij de Amicales. Bovendien speelden er minder taalproblemen. Deze factoren verklaren waarom de Amicales in Frankrijk makkelijker voet aan de grond kregen dan in Nederland. In Nederland waren veel Amicales-leden ongeletterd en, vanwege de taalproblemen, minder in staat om de Nederlandse samenleving te doorgronden.

De oprichting van de Amicales beschouwden velen als onderdeel van een door de Marokkaanse regering opgezette campagne om de banden van landgenoten in Europa met hun vaderland te versterken en om tegenwicht te bieden aan politieke oppositiegroepen onder geëmigreerde landgenoten. De Federatie Nederlandse Vakverenigingen (FNV) liet over de Amicales en de vergelijkbare Turkse Grijsz Wölfen het volgende optekenen:

Beide organisaties opereren in ons land onder de dekmantel van onschuldige culturele en gezelligheidsverenigingen, maar in werkelijkheid zijn het verlengstukken van de regimes in Marokko en Turkije die hier de gangen nagaan van landgenoten, die lid zijn van vakbonden of zich met (linkse) politiek inlaten.²⁴

Tegen de aanklacht een politieke organisatie te zijn, hebben de Amicales zich altijd teweer gesteld.

Iedereen noemde ons spionnen van de Marokkaanse koning, maar de Marokkaanse overheid heeft ons nooit de opdracht gegeven om andere organisaties, zoals het KMAN, te bestrijden. Of de minister of de staatssecretaris van het ministerie van Arbeid nu naar Nederland kwam, ze hadden altijd dezelfde boodschap en opdracht aan ons, namelijk dat we ons behoorlijk moesten gedragen in Nederland. We waren hier om te werken en onze godsdienst vraagt aan ons om onze gastheren met respect te behandelen. Wij, Marokkaanse arbeiders, waren de ambassadeurs van Marokko in Nederland. Ze benadrukten ook dat Marokko prima in staat was om voor zichzelf te zorgen, maar als we Marokko wilden helpen dan moesten we onze kinderen Arabisch leren en ons niet bemoeien met politieke aangelegenheden, noch in Nederland, noch in Marokko.²⁵

Tegenstanders typeerden de Amicales als spionnen van de Marokkaanse overheid. De Amicales presenteerden zichzelf als belangenbehartiger, maar in werkelijkheid opereerden de Amicales als de 'lange arm' van het Marokkaanse regime (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam).

Volgens Ulichki kwamen er geen duidelijk omschreven opdrachten van hogere hand. Als lid van het Amsterdamse bestuur probeerde hij vooral problemen van landgenoten met Nederlandse en Marokkaanse instanties onder de aandacht te brengen. Alle klachten werden gebundeld en als rapport naar Rabat gestuurd. Naar zijn idee werd er in het vaderland wel geluisterd. Niet dat hij en Abdellaoui geen kritiek hadden op de wijze waarop de Amicales opereerden. Hij werd regelmatig op straat aangesproken door hem onbekende Marokkanen, die wisten dat hij actief was binnen de organisatie. Die gaven hem dan een lijst met namen van mensen die zich kritisch hadden uitgelaten over Marokko of over de koning.

Ik zei dat ik niet gediend was van dit soort praktijken en ik verscheurde het papiertje voor hun ogen. Maar ik ken ook leden van het KMAN die geïntimideerd en soms zelfs gearresteerd werden aan de Marokkaanse grens. Sommigen die ik persoonlijk ken, vertelden mij dat hun familie in Marokko lastig werd gevallen. Ik weet niet hoe de Marokkaanse autoriteiten aan deze informatie zijn gekomen. Er waren zoveel mensen betrokken bij de Amicales in Nederland. Sommige leden genoten van hun nieuw verworven status en hun ban-

den met het consulaat en de ambassade. Daar zaten ongetwijfeld rotte appels tussen, zoals bij alle organisaties.²⁶

Met een telegram aan koning Hassan II, ter gelegenheid van de oprichting van de Amicales in Nederland, laadde de organisatie de verdenking op zich een verlengstuk van het Marokkaanse regime te zijn.

Ter gelegenheid van de oprichting van de Marokkaanse Amicales in Utrecht en andere steden in Nederland heb ik de eer mij tot uwe Koninklijke Hoogheid te wenden om onze loyaliteit en trouw te betuigen. Hopende dat Allah U en de kroonprins Mohamed en de overige leden van Uw koninklijk gezin zal beschermen. Hierbij verklaren wij dat wij achter U staan om Uw goede politiek uit te voeren.²⁷

In een interview in 1976 lieten Mohamed Amghane en Ahmed Boukrim, respectievelijk voorzitter en penningmeester van de Nederlandse tak van de Amicales, hun on-dubbelzinnige trouw aan de Marokkaanse koning blijken.

De koning zorgt voor alles, voor ons allemaal. Hij is de grootste politicus. Hij weet wat hij doet. Hij geeft ons stabiliteit. Hij is de allergrootste. We hebben alleen maar ellende met het volk, met de mensen die tegen hem zijn.²⁸

Delegaties van de Nederlandse Amicales brachten regelmatig bezoeken aan de Marokkaanse koning. De uitspraken van de kopstukken van de Amicales ondersteunen de stelling dat de Amicales een politieke organisatie waren. Desondanks hielden lei-

Mohamed Amghane (r) en Ahmed Boukrim, respectievelijk voorzitter en penningmeester van de Nederlandse tak van de Amicales (*Motief*, 1977).

ders van de Amicales vol dat hun organisatie niet aan politiek deed. Mohamed Stitou, voorzitter van de Amsterdamse afdeling van de Amicales, benadrukte in 1976 tegenover *Het Vrije Volk* dat de Amicales een apolitieke organisatie waren.

Wij willen helemaal geen politiek bedrijven in uw land. Wij zijn alleen maar amigo's, we zijn vrienden van de Marokkaanse gastarbeiders hier. We vinden dat de Marokkanen in Nederland zich moeten onthouden van het bedrijven van politiek, want daar hebben ze toch geen verstand van. Ik ben de zoon van een imam uit Rabat en een wetsgetrouwe moslim. Mijn Nederlandse vrouw is tot mijn geloof overgegaan. Ons voornaamste doel is de islam voor de Nederlandse Marokkanen te behouden. Met dat doel hebben we al twee moskeeën gesticht in Amsterdam en weldra volgt een derde. We helpen mensen vooral als ze problemen hebben met de Marokkaanse konsulaten. We kunnen onder meer voor paspoorten zorgen. We hebben hier een arabiese school gesticht, we willen een moslimbegraafplaats inrichten en een vergunning krijgen van het abattoir om ritueel te slachten.²⁹

Op 2 april 1977 hielden de Amicales uit Frankrijk, België, Zweden en Duitsland een besloten congres in Europa.³⁰ Op uitnodiging van de algemeen secretaris Hadj El Majda waren de besturen van alle Europese regionale besturen naar Brussel afgereisd. De verschillende takken van de Amicales kregen instructies over het verlengen van paspoorten en de verdeling van grond in Marokko. Verder kregen ze informatie over de hulp aan moskeeën in Europa en islamitisch onderwijs voor kinderen. Een delegatie van het Marokkaanse ministerie van Arbeid rapporteerde over de relatie met Marokkaanse arbeiders in het buitenland. Hieruit blijkt dat het congres in verbinding stond met de autoriteiten in Marokko.

Strijd tegen de Amicales

De Nederlandse regering ondernam, behalve door het onthouden van subsidie, geen stappen tegen de Amicales. In 1975 werd gevraagd om een verbod van de Amicales, maar minister Van der Stoep van Buitenlandse Zaken (PvdA) wenste daar niet aan mee te werken. Kamerlid Van der Spek (PSP) vond het vreemd dat veertien dagen daarna een *BVD*-rapport aan de Kamer werd gepresenteerd waarin gesproken werd over 'dictatoriale regimens' die 'politieke druk uitoefenen op buitenlandse werknemers in Nederland'. Stichtingen die zich bezighielden met opvang en begeleiding van buitenlandse werknemers vroegen zich af 'of getolereerd kan worden dat een vreemde mogelijkheid in ons land activiteiten bedrijft om haar hier verblijvende onderdanen onder politieke controle te houden'.³¹ Volgens de verantwoordelijke minister en staatssecretaris was er te weinig bewijs. De intimidaties en bedreigingen van de Amicales kwamen vooral aan het licht via anonieme getuigenverklaringen.³² Ineke van der Valk, voorzitter van het Marokko Komitee, stuitte op hetzelfde probleem.

Vanuit het Marokko Komitee probeerden we getuigenverklaringen tegen de Amicales te verzamelen. Want dat was altijd het probleem; hoe bewijs je nou dat het zo is, dat de Amicales een verlengstuk waren van de Marokkaanse overheid? Als er iets was voorgevallen dan hoorden wij mensen en namen we hun getuigenissen op. De druk van de overheid om bewijzen aan te dragen was erg sterk en wij lieten ons daar deels door leiden.³³

Het belangrijkste bewijs dat de Amicales een controleapparaat waren van de Marokkaanse regering kwam uit een buitgemaakt dossier dat in handen kwam van het Marokko Komitee. Daarin trof het comité alle namen en persoonlijke gegevens aan van de kopstukken van het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland (KMAN). Die informatie werd via de Marokkaanse ambassade doorgespeeld aan de Marokkaanse geheime politie. In het dossier bevond zich ook correspondentie tussen ambtenaren van het consulaat en de autoriteiten in Marokko over de vraag of Abdou Menebhi, voorman van het KMAN, nu wel of niet een Marokkaans paspoort moest krijgen. De ambtenaren meenden dat hij wel een paspoort moest krijgen, want dan was hij makkelijker in de gaten te houden.³⁴

De oprichting van de Amicales is niet onopgemerkt gebleven in de Nederlandse politiek en media. Dat had vooral te maken met de publicaties over de misstanden in Marokko, zoals het Amicales-dossier. De confrontaties tussen het KMAN en Nederlandse solidariteitscomités en de Amicales zorgden ook voor veel aandacht in de politiek en de pers. Door op te komen voor de belangen van Marokkaanse arbeiders in Nederland, bood het KMAN een alternatief voor de Amicales. Ook vanuit de Nederlandse bevolking zijn initiatieven ontplooid in de strijd tegen de Amicales. Zo werd het Marokko Komitee opgericht in 1976, naar het voorbeeld van *Comité contre la Répression au Maroc* in Parijs, dat opgericht was in 1972.³⁵ Het Franse comité werd opgericht op verzoek van enkele activisten, die vast hadden gezeten in Marokko, in samenwerking met Marokkaanse arbeidersorganisaties in Frankrijk, zoals de *Association des Marocains en France* (AMF).³⁶ Het Marokko Komitee was een landelijk platform dat de Nederlandse publieke opinie wilde informeren over 'de politieke, sociale en economische situatie in Marokko; de onderdrukking van Marokkanen, binnen en buiten Marokko en de strijd van het Marokkaanse volk voor democratie en vrijheid'.³⁷ Het Marokko Komitee was een solidariteitsinitiatief en bestond daarom voornamelijk uit Nederlanders. Sinds de oprichting van het comité werd op de dag van de *Fête du Trône* (troonsbestijging van koning Hassan II) gedemonstreerd tegen het Marokkaanse regime en de Amicales. Regelmatig werden van de hand van Ineke van der Valk, die van begin tot eind voorzitter was van het Marokko Komitee, artikelen gepubliceerd over de politieke situatie in Marokko.

Vanaf het begin vertaalde ik teksten van het Franse comité in het Nederlands over de repressie in Marokko. Dus ook in Nederland probeerden wij hier aandacht voor te krijgen. Van 1976 tot midden jaren 1990 heb ik als voorzitter heel erg betrokken aan het Marokko Komitee. Midden jaren 1990 was de noodzaak niet meer zo groot en werd het een slapende organisatie.³⁸

De directe aanleiding voor het Marokko Komitee om in 1976 naar buiten te treden was de afwijzende beslissing op de regularisatieaanvragen van de 182 kerk-Marokkanen. Het Marokko Komitee zou vaker, op informatie- en solidariteitsbijeenkomsten, aandacht vragen voor de positie van Marokkanen in Nederland en Marokko. Politieke gevangenen in Marokko konden rekenen op morele en financiële ondersteuning van het comité en Marokkaanse democratische organisaties in Nederland werden gesteund in hun strijd tegen de Amicales.³⁹

Eén van de eerste activiteiten van het Marokko Komitee was het samenstellen van een dossier over 'de activiteiten van een Marokkaanse spionageorganisatie in Neder-

Tegenstanders typeerden de Amicales als spionnen van het repressieve Marokkaanse regime. Ze eisten vrijheid voor Marokko en een einde aan de intimidatiepraktijken van de Amicales in Nederland (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis).

land'. Het zogenaamde Amicales-dossier, dat in 1978 uitkwam onder de titel *De lange arm van koning Hassan*, was een groot succes. Op de omslag van het blad prijkte de foto van Boukrim, de penningmeester van de landelijke Amicales. De Amicales spanden een kort geding aan wegens 'regelrechte smaad' en eisten dat het 52 tellende geschrift binnen 48 uur uit de handel werd gehaald. Het ANP werd gedagvaard als maker van de foto. De advocaat van de Amicales benadrukte dat het geschrift beledigend was voor koning Hassan II, die door de Nederlandse regering beschouwd werd als een bevriend staatshoofd. De verdediging haalde een rapport van Amnesty International aan waarin de Amicales getypeerd werden als een organisatie die zich bezighield met 'georganiseerd spionagewerk'. De rechtbank in Den Haag stelde de Amicales in het ongelijk, waarna ze in beroep gingen en schadevergoeding eisten van de betrokken uitgever van het dossier. In het kader daarvan lieten de Amicales beslag leggen op de drukpers en drukvoorraad van de uitgeverij. De rechtszaak genereerde veel publiciteit, met als gevolg dat de verkoop van het Amicales-dossier als een trein liep.⁴⁰

Ondanks de protesten tegen het repressieve Marokkaanse regime slaagden de Amicales erin zich te organiseren in Nederland. Dat kwam grotendeels door de steun van uit eigen kring. Marokkanen leefden vrij geïsoleerd van de Nederlandse samenleving,

waren laaggeschoold, spraken slecht Nederlands, hadden nauwelijks contacten met Nederlanders en waren van plan om terug te keren naar Marokko. Via sleutelfiguren in Nederland probeerden de Amicales het vertrouwen te winnen van 'gewone' Marokkanen. Voor hun contacten met Nederlandse instanties waren ze afhankelijk van deze sleutelfiguren. De personen die door de Amicales werden ingezet hadden een zeker maatschappelijk aanzien in de Nederlandse samenleving en onder hun landgenoten. Naast hun functies bij de Amicales waren ze bijvoorbeeld maatschappelijk werker bij stichtingen voor buitenlandse arbeiders, onderwijzer, religieus leider, radiomaker of slager 'die behalve vlees ook lidmaatschapskaarten van de Amicales verkocht'.⁴¹ Dat gold niet voor alle Marokkanen die actief waren binnen de Amicales; de meesten waren maatschappelijk weinig succesvol.

De Amicales hadden hun grote invloed ook te danken aan hun banden met het Marokkaanse regime. Elke Marokkaan in Nederland moest naar het consulaat voor het regelen van paspoortverlengingen en andere zaken. Uit angst voor eventuele problemen met de Marokkaanse autoriteiten, in Nederland en in Marokko, besloten veel Marokkanen lid te worden van de Amicales. Ook gebruikten de Amicales religieuze argumenten om Marokkanen te overtuigen van een lidmaatschap. In de ogen van de Amicales was een echte Marokkaan iemand die de koning, God en het vaderland diende en respecteerde.⁴² Door pasjes en emblemen werden de Amicales geassocieerd met de Marokkaanse veiligheids politie, die berucht was om zijn intimiderende praktijken. In een getuigenverklaring uit 1976 in het Amicales-dossier werd die angst benadrukt.

Toen ik op bezoek ging bij een vriend in een pension, was daar ook Stitou [de voorzitter van de Amsterdamse Amicales, NB]. Hij was heftig aan het discussiëren en wilde ons ervan overtuigen dat we een kaart van de Amicales nodig hadden. Hij zei dat het erg handig is om zo'n kaart te hebben, omdat je dan geen problemen krijgt wanneer je naar Marokko gaat. Hij zat ons te intimideren, want hij zei, dat als je geen kaart koopt dan ben je tegen de regering en krijg je zeker problemen als je naar Marokko gaat. Mijn vriend werd hierdoor bang. Hij durfde niet te weigeren want hij wilde geen problemen.⁴³

De negatieve publiciteit over de Amicales en de strijd van Marokkaanse en Nederlandse progressieve organisaties tegen de Amicales, hadden, zo zal ik betogen, gevolgen voor de publieke en politieke perceptie van de verbondenheid van Marokkanen met hun herkomstland. Dat de Amicales uiteindelijk niet heel veel voet aan de grond kregen in Nederland, kwam grotendeels door de sterke tegenbeweging van het KMAN.

De oprichting van het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland

De oprichting van het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland (KMAN) moet beschouwd worden in relatie tot ontwikkelingen in Marokko, Frankrijk en Nederland. In onderstaande beschrijving zullen die ontwikkelingen aan de orde komen. In de tweede helft van de jaren 1970 voerde de Nederlandse overheid, zoals gezegd, een restrictief beleid ten aanzien van de werving van buitenlandse arbeiders. De Regularisatiemaatregel en de Wet Arbeid Buitenlandse Werknemers (WABW) waren hiervan

voorbeelden. Buitenlandse arbeiders voelden zich door deze maatregelen van de Nederlandse overheid bedreigd in hun positie. In die situatie groeide bij het Buitenlandse Arbeiders Kollektief (BAK), in het linkse klimaat van de jaren 1970, het besef dat Marokkaanse gastarbeiders hun eigen belangen moesten behartigen. De oprichting van de Amicales in Nederland was niet de aanleiding, maar versterkte dit besef. Het BAK onderhield contacten met de *Association des Marocains en France (AMF)* in Frankrijk. De AMF werd in 1961 door progressieve Marokkanen in Frankrijk opgericht. De organisatie zette zich enerzijds in voor positieverbetering van Marokkaanse arbeiders in Frankrijk en anderzijds steunde de AMF de strijd van de Marokkaanse bevolking tegen de onderdrukking door de Europese publieke opinie te informeren over de politieke situatie in Marokko. Geïnspireerd door hun activiteiten en gealarmeerd door de oprichting van de Amicales in Nederland, werd contact en steun gezocht in Parijs. Die steun vond het BAK bij Abdou Menebhi die op dat moment in Parijs woonde. Menebhi reageerde enthousiast op het Amsterdamse voorstel en verklaarde zich bereid om mee te helpen een Marokkaanse arbeidersorganisatie in Nederland op te zetten. Hij reisde in 1975 een aantal keren naar Nederland om de mogelijkheden voor samenwerking te verkennen, voordat hij zich in het najaar van 1975 definitief in Amsterdam vestigde.

Abdou Menebhi (tweede van links) in zijn geboortestad Larache, waar hij reeds politiek actief was (ca. 1968) (Historisch Beeldarchief Migranten, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam).

Abdou Menebhi (staand) met Ineke van der Valk (BAK) in het jaar dat het KMAN werd opgericht, Amsterdam 1975. Vanwege zijn bestuurlijke ervaring en activistische verleden werd Menebhi gekozen tot voorzitter van het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland (Historisch Beeldarchief Migranten, collectie Menebhi).

Abdou Menebhi was in 1952 in Larache geboren. Voordat hij in 1970 met een werkovereenkomst naar Frankrijk migreerde, was hij politiek geëngageerd en jarenlang actief in de jongerenvakbond in zijn geboorteland. In Parijs zette hij zijn politieke activiteiten voort; hij werd lid van de *AMF* en sloot zich aan bij de vakbondbeweging: ‘We voerden acties over de slechte leefsituatie en we organiseerden antiracisme- en pro-Palestina demonstraties. We hadden een duidelijk standpunt ten opzichte van Marokko: we waren tegen het repressieve regime en voor democratisering’.⁴⁴ De Franse politie en de Marokkaanse autoriteiten, onder meer via de Franse *Amicales*, hielden Menebhi en zijn kompanen nauwlettend in de gaten. Intussen was Menebhi’s werkvergunning verlopen. Omdat hij vreesde teruggestuurd te worden naar Marokko, waar hem mogelijk straf wachtte voor zijn politieke activiteiten, was hij extra gemotiveerd om naar Amsterdam te vertrekken.

In de zomer van 1975, toen de kwestie rond de regularisatiemaatregel voor illegale arbeiders in Nederland speelde, richtte het BAK met behulp van Abdou Menebhi en andere Marokkaanse voorlieden het illegalenkomitee op. Het illegalenkomitee bekommerde zich om de Marokkaanse arbeiders met een vals paspoort of een vervalste paspoortverlening. Er volgden meerdere demonstraties; eerst voor een geldig Marokkaans paspoort (want zonder geldig paspoort kreeg men geen verblijfsvergunning) en later voor legalisatie van verblijf in Nederland. Het illegalenkomitee was de voorloper van het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland dat op 13 september 1975 in een groot kraakpand op de Amsterdamse Bloemgracht, in het bijzijn van 150 sympa-

thisanten – overwegend Marokkanen – werd opgericht. Gelet op zijn ervaring en zijn kennis van de situatie in Frankrijk en Marokko werd Abdou Menebhi gekozen als leider van de nieuwe organisatie.⁴⁵

Het KMAN: meer dan een arbeidersorganisatie

Het KMAN was niet de eerste Marokkaanse organisatie in Nederland. Sinds 1973 bestond het Marokkaans Arbeiders Komitee (MAK) in Rotterdam en in Amsterdam bestond sinds 1972 de Stichting Marokkaanse Migranten. Maar het KMAN slaagde er als eerste in om de problematiek van Marokkaanse arbeiders op de politieke agenda te zetten. De overwinning van de kerk-Marokkanen, waarover later meer, gaf het KMAN veel aanzien onder Marokkanen en Nederlanders. Mede hierdoor beschouwde de Marokkaanse regering het KMAN als de voornaamste opponent in Nederland.

Dat het KMAN in Amsterdam werd opgericht had vier redenen. In de eerste plaats was in Amsterdam al een groepje Marokkanen actief rond het Buitenlandse Arbeiders Kollektief. In de tweede plaats woonden er veel Marokkanen in Amsterdam, en was de greep van de Amicales er minder sterk, dan in bijvoorbeeld Leiden en Rotterdam. In de derde plaats kon het KMAN zich aansluiten bij de sterke maatschappijkritische bewegingen die de hoofdstad rijk was. Tenslotte hadden KMAN-activiteiten vanuit de hoofdstad een nationale uitstraling. Na de oprichting in Amsterdam volgden afdelingen in Rotterdam, Utrecht, Eindhoven en Groningen. Niet alle afdelingen waren even sterk of organiseerden evenveel activiteiten.

Het KMAN richtte zich van meet af aan op zowel Marokko als Nederland. Als equivalent van het Franse AMF formuleerde het KMAN twee doelstellingen. Ten eerste het verbeteren van de positie van Marokkaanse arbeiders in Nederland en ten tweede de steun aan het Marokkaanse volk in zijn strijd tegen uitbuiting en onderdrukking. In 1981 formuleerde het KMAN ten aanzien van de tweede doelstelling een drietal punten die op de lange termijn gerealiseerd moesten worden: 1) de strijd tegen de bemoeienis van de Marokkaanse overheid met Marokkanen in Nederland en elders; 2) verbetering van de economische en politieke situatie in Marokko ten einde gedwongen migratie tegen te gaan; 3) strijd voor een democratisch, rechtvaardig en menswaardig Marokko als voorwaarde voor terugkeer. De gedeelde ideologie van het KMAN en het AMF heeft geleid tot een transnationaal samenwerkingsverband, de *Coordination des Associations Démocratiques Immigrées Marocaines en Europe (CADIME)*, waar ook het Belgische RDM bij aangesloten was. CADIME werkte nauw samen met progressieve organisaties en vakbonden in Marokko. Op sociaal-politiek vlak liet CADIME zich ook gelden. Jaarlijks werd een *moussem* (oogstfeest) georganiseerd waar Marokkanen uit heel Europa op af kwamen. De eerste *moussem* werd gehouden in Parijs in 1978; in 1982 was Amsterdam aan de beurt. De *moussem*-feesten werden georganiseerd rond het thema 'het leven als migrant in Europa'. Volgens Abdou Menebhi waren de *moussems* historische gebeurtenissen.

We hadden muziek uit alle regio's van Marokko. Nass el Ghiwane traden ieder jaar op. Ze stonden bekend om hun politieke liederen. Zonder hen zou het plaatje niet compleet zijn.

Naast muziek organiseerden we ook lezingen met interessante gasten uit de wereld van de politiek of wetenschap. We hadden workshops en debatten. Het was heel inspirerend en energievul. Het was een bijzondere ervaring. Er zijn zelfs huwelijken voortgekomen uit de moussemes!⁴⁶

Bij de activiteiten van het KMAN speelde het verzet tegen het Marokkaanse regime een belangrijke rol. Het KMAN organiseerde gedurende zijn bestaan talloze bijeenkomsten waar historische opstanden werden herdacht of geprotesteerd werd ter ondersteuning van de hongeropstanden in Marokko in het begin van de jaren 1980. In 1984 werd bijvoorbeeld door het KMAN de in Parijs wonende maatschappijkritische Marokkaanse zanger Mohammed Maghrebi uitgenodigd voor een manifestatie. Op de door vierhonderd mensen bijgewoonde manifestatie in de Amsterdamse Hoeksteen werden de hongeropstanden van 1965 in het Marokkaanse Casablanca herdacht.⁴⁷ Bij consulaten en de ambassade werden demonstraties gehouden uit solidariteit met politieke gevangenen en slachtoffers van het repressieve regime. De scherpe veroordeling en openlijke stellingname tegen het Marokkaanse regime leidden tot een gespannen relatie tussen het KMAN en de achterban, met name het meer traditioneel georiënteerde deel. Het KMAN was vastberaden zijn strijd tegen het Marokkaanse regime voort te zetten en nam de gespannen relatie met de achterban op de koop toe.

Van meet af aan waren het KMAN en de Amicales gezworen vijanden. Voor het KMAN waren de Amicales een verlengstuk van het repressieve Marokkaanse regime en in de ogen van de Amicales was het KMAN een organisatie van landverraders. Het

Een belangrijke doelstelling van het KMAN was de steun aan het Marokkaanse volk in zijn strijd tegen uitbuiting en onderdrukking (Historisch Beeldarchief Migranten, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam).

is echter onjuist om het KMAN uitsluitend te zien als een tegenbeweging. Het KMAN was primair een organisatie die de emancipatie van Marokkaanse arbeiders wilde bevorderen. Dat streven ging hand in hand met acties om de politieke situatie in Marokko aan een groot publiek kenbaar te maken. Als het ging om sociaal-politieke thema's van de migratie, was het KMAN in staat om veel Marokkanen te mobiliseren. Dat gold bijvoorbeeld voor de eerste activiteit van het KMAN: de actie tegen de regularisatiemaatregel in 1975.

Kerk-Marokkanen

In 1975 kondigde de Nederlandse regering haar besluit aan om het illegale verblijf van buitenlandse arbeiders te legaliseren. Daarvoor dienden de arbeiders in het bezit te zijn van een geldig paspoort, voor 1 november 1974 naar Nederland te zijn gekomen en sindsdien ook in Nederland te hebben gewoond en gewerkt. Ze moesten voor 1 november 1975 hun legalisering in orde krijgen. Op basis van deze maatregel ontvingen bijna 15.000 buitenlandse arbeiders een verblijfsvergunning, maar dat gold niet voor iedereen.⁴⁸ De eerste voorwaarde – een geldig paspoort – vormde het grootste probleem voor Marokkaanse arbeiders. Velen waren met een vals paspoort naar Nederland gekomen en dit werd uiteraard niet erkend door het Marokkaanse consulaat. Voor Marokkaanse arbeiders was het vrijwel onmogelijk om aan een verblijfsvergun-

Islamitische moskee in Amsterdamse Van Ostadestraat bezet door Marokkanen uit protest tegen uitwijzing, 3 november 1975 (Nationaal Archief).

ning te komen. Het Marokkaanse consulaat weigerde om nieuwe paspoorten af te geven, en dat leidde tot de eerste grote actie van het KMAN. Op 2 november 1975, amper een maand na de oprichting bezette het KMAN samen met honderd Marokkaanse arbeiders de Marokkaanse moskee in de Van Ostadestraat.⁴⁹ Ze eisten nieuwe paspoorten voor alle Marokkaanse arbeiders die in aanmerking kwamen voor een verblijfsvergunning. De bezetting van de moskee duurde niet lang. Volgens Abdou Menebhi was er in de moskee weinig steun voor de actie.

De Marokkanen die kwamen om te bidden toonden absoluut geen solidariteit met de illegale Marokkanen – ze keken op ze neer. Er waren twee gebedsdiensten: de eerste voor de mensen met een verblijfsvergunning en de tweede voor de mensen zonder papieren. Er hing een vreselijke sfeer. Het was duidelijk dat de moskeeleiders ons daar niet wilden hebben, want de moskee had banden met het consulaat en de Amicales. We waren meer bezig ons te verzetten tegen de Amicales en de moskee, dan met het beïnvloeden van de publieke opinie en de Nederlandse overheid.⁵⁰

De Marokkanen vertrokken uit de moskee en zetten hun actie voort in de kerk De Duif aan de Amsterdamse Prinsengracht. Daar gingen ze uit protest in hongerstaking.⁵¹ Nog steeds was de eis: geldige paspoorten voor Marokkanen zonder verblijfsvergunning. Marokkanen hadden dus in de eerste plaats problemen met de Marokkaanse autoriteiten. De Marokkaanse overheid, die lucht kreeg van de hongerstaking, was niet gecharmeerd van de actie en de publiciteit die de actie genereerde. Via de Amicales werden de hongerstakers geïntimideerd en aangespoord hun actie te staken. Familieleden van de actievoerders in Marokko werden lastiggevallen en bang gemaakt. Uiteindelijk zwichtte de Marokkaanse overheid voor de druk. Binnen twee weken kregen ruim honderd Marokkanen een geldig paspoort.⁵²

De tweede actie van KMAN vloeide uit de eerste voort. Ongeveer driehonderd arbeiders zonder geldige verblijfstatus, waaronder bijna tweehonderd Marokkanen, konden niet voldoen aan de voorwaarden voor regularisatie. Ze verklaarden dat ze voor 1 november 1974 in Nederland hadden gewerkt, maar konden dat niet aantonen omdat hun (voormalige) werkgever hen niet formeel had geregistreerd. Ze vreesden uitgezet te worden.⁵³ In november organiseerden deze Marokkanen – die kerk-Marokkanen werden genoemd – onder leiding van het KMAN, hongerstakingen in verschillende kerken in Amsterdam, Utrecht en Den Haag. In Amsterdam verbleven de hongerstakers in de Mozes & Aäronkerk aan het Waterlooplein. In de jaren 1970 en 1980 was kerkasiel een populaire vorm van collectief protest. Eenmaal in de kerk, en zolang er een doorlopende eredienst was en de actievoerders in de kerk bleven, waren ze beschermd tegen uitwijzing. In Amsterdam verbleven de Marokkanen drie maanden in de kerk. Gedurende die maanden leek de kerk op een activiteitencentrum van het KMAN. Het comité verdeelde de taken en coördineerde activiteiten. Nederlandse en Marokkaanse vrijwilligers stonden de actievoerders dag en nacht bij: ze deelden matrassen, dekens en eten uit, verzorgden de zieken en verleenden juridische hulp. 's Avonds werden films vertoond en hielden sympathisanten de wacht. In de kerk hingen spandoeken om de eisen van de actievoerders kenbaar te maken.⁵⁴ Abdou Menebhi, de leider van de kerkactie, zei in 1975 in een interview vastbesloten te zijn de actie tot een goed einde te brengen.

We zijn samen aan deze strijd begonnen, en we willen hem samen tot het bittere eind uivchten! We willen het Nederlandse publiek laten zien hoe ontzettend onrechtvaardig we behandeld worden. Het enige wat we willen is wat we feitelijk al jaren doen: onze gezinnen in leven houden. We willen recht op een behoorlijk bestaan. We hebben altijd gedacht dat Nederland een democratisch land was, maar nu laten ze ons om economische redenen gewoon barsten.⁵⁵

Het verblijf van de Marokkanen in de kerk trok veel politieke aandacht en belangstelling van de media. Maandenlang domineerde de actie in de Mozes & Aäronkerk de voorpagina's van de kranten. De hongerstakers in de kerk wilden een generaal pardon, geen uitwijzingen, geen razzia's in de pensions en bestraffing van de koppelbazen. En ze wilden, schreef *de Volkskrant*, dat de 'Nederlandse regering een eind maakt aan de praktijken van de Marokkaanse organisatie Amicales, de vertegenwoordiger van de politieke terreur, die hen van huis uit tot hier achtervolgt'.⁵⁶ De actie breidde zich uit. Twintig illegale Marokkanen gingen in hongerstaking in de Utrechtse Monikakerk,⁵⁷ en in de Haagse Gerardus Marjellakerk nog eens dertig.⁵⁸ Van der Lek (PSP) en Van der Heem (PPR) zetten zich in de voor de groep in de Mozes & Aäronkerk omdat ze vreesden dat deze Marokkanen bij terugkeer in hun moederland 'bijzonder hard' zouden worden aangepakt. Het regime van Marokko zou hen verdenken van 'linkse sympathieën'.⁵⁹ Op 11 oktober 1975 demonstreerden bijna tweeduizend buitenlanders en Nederlanders op het Haagse Binnenhof tegen het regularisatiebeleid. Ze eisten een generaal pardon voor alle buitenlandse arbeiders die in onzekerheid leefden.⁶⁰ De buitenlandse arbeiders in het algemeen en de **kerk-Marokkanen** in het bijzonder, kregen veel steun van progressieve politieke partijen, en van maatschappelijke en kerkelijke organisaties.

Marokkanen in Mozes en Aäronkerk in Amsterdam, 16 november 1975 (Nationaal Archief).

Demonstratie en manifestatie ter ondersteuning van de 182 met uitzetting bedreigde Marokkanen, 26 augustus 1978 (Nationaal Archief).

De kerk-Marokkanen protesteerden onder andere tegen de koppelbazen die weigerden een werkgeversverklaring uit te geven (*Motief*, september 1975).

De kerk-Marokkanen protesteerden tegen de slechte werkomstandigheden van buitenlandse arbeiders (Frits Müller/*Motief*, november 1975).

Vanwege de enorme publieke campagne en de brede steun voor de kerk-Marokkanen, bezocht de net aangestelde staatssecretaris van Justitie Zeevalking (D66) eind 1975 de hongerstakers in Amsterdam. Onder de indruk van de sfeer, beloofde de staatssecretaris een flexibele implementatie van de regularisatiemaatregel. Hij verzekerde de hongerstakers dat ze in beroep konden gaan tegen het uitwijzingsbesluit en hij verklaarde dat ze in Nederland mochten blijven in afwachting van het besluit van de Raad van State. Voorheen moesten arbeiders zonder geldige verblijfsvergunning de uitkomst van hun beroep afwachten in hun land van herkomst. Op basis van de toezeggingen van Zeevalking, vroegen de Marokkanen een verblijfsvergunning aan bij de vreemdelingenpolitie, die onmiddellijk werd afgewezen. Enkele maanden later werd ook het beroep van de **kerk-Marokkanen** door de Raad van State afgewezen. Deze beslissing leidde tot politieke en maatschappelijke onrust.

Vrees voor vervolging

Eén van de meest controversiële zaken was de procedure van kerk-Marokkaan S.⁶¹ Zijn aanvraag voor een verblijfsvergunning werd afgewezen. In zijn beroep verklaarde hij dat hij bij terugkeer naar Marokko vervolgd zou worden, omdat hij deelnam aan de hongerstaking en daarmee bewees politiek geëngageerd te zijn. Zijn advocaten verklaarden dat het dictatoriale Marokkaanse regime afwijzend stond tegenover alle vormen van georganiseerde politieke actie en lidmaatschap van vakbonden. De Raad van State wees zijn beroep af, omdat S. niet kon aantonen dat hij voor 1 november 1974 in Nederland woonde. Met deze zaak werd echter een ‘nieuw feit’ geïntroduceerd in de regularisatieprocedure, namelijk de angst voor arrestatie of vervolging door de Marokkaanse overheid bij gedwongen terugkeer. Om de gevaren die de Marokkanen bij terugkeer liepen te benadrukken bracht Amnesty International de zaak naar buiten van de Marokkaan Ikchich Houssine. Amnesty International werkte al anderhalf jaar in het geheim aan deze zaak, en achtte de tijd nu rijp om de zaak naar buiten te brengen. Houssine was in 1972, nadat hij zes jaar in Nederland had gewerkt, gearresteerd toen hij met zijn vrouw en kinderen naar Marokko ging voor vakantie. Hij werd veroordeeld tot dertig jaar gevangenisstraf voor de aanslag op koning Hassan in 1972, maar hij zat op het moment van de aanslag reeds in voorarrest. De ware reden voor zijn arrestatie was, volgens Amnesty, dat hij in Nederland lid was van de Industriebond NKV.⁶² Houssine en anderen waren, volgens Amnesty, slachtoffers van activiteiten van verklikkers van de Marokkaanse regering in landen waar veel Marokkanen werkten. De Amicales waren een dekmantel voor de verklikkersactiviteiten. Kamerlid Van der Veen (PPR) wees erop dat het geen toeval was dat juist de Marokkanen in Nederland zo fel in actie kwamen tegen de regularisatiemaatregel. Zij vreesden gevangenisstraffen bij terugkeer. Van der Veen vroeg zich af of Zeevalking zich dat wel voldoende realiseerde.⁶³ In Houssine's geval werd zijn vakbondslidmaatschap in Nederland aangedragen als oorzaak voor zijn problemen in Marokko. Opvallend genoeg meldden kort daarop de illegaal in Nederland verblijvende Marokkaanse arbeiders zich massaal als lid van het nvv, in hoop op steun voor hun acties tegen uitzetting.⁶⁴ Het overleggaan van de vakcentrales nvv, NKV en CNV wees er in een brief aan de Nederlandse

regering op dat het bezetten van kerkgebouwen in hun land van herkomst zou worden aangemerkt als een ongeoorloofde politieke daad en dat ze daarom aan represailles zouden worden blootgesteld.⁶⁵ Het voorstel voor een generaal pardon werd eind december 1975 door de Tweede Kamer verworpen ofschoon Van der Lek (PSP) er nogmaals op wees dat 'in Marokko arbeiders om het simpele feit dat ze in het buitenland aan vakbondsactiviteiten hebben meegedaan, jarenlange gevangenisstraffen hebben gekregen'.⁶⁶ Politiek asiel durfden de Marokkanen in Nederland, volgens Van der Lek, niet aan te vragen omdat ze dan nooit meer naar Marokko zouden kunnen terugkeren, en daar woonden nog hun vrouw en kinderen.⁶⁷

Verder noemden veel **kerk-Marokkanen** in hun beroep de confrontaties met de Amicales, die – gelet op de nauwe banden tussen de Amicales en het Marokkaanse regime – hun angst voor vervolging bij terugkeer moest legitimeren. De kerkactie was de Amicales een doorn in het oog. Tijdens een gelegenheid drongen enkele leden van de Amicales de kerk binnen. De Amicales probeerden de **kerk-Marokkanen** te overtuigen hun verzet op te geven en lid te worden van de Amicales. Het KMAN kwam als initiatiefnemer van de kerkactie lijnrecht tegenover de Amicales te staan. De Marokkaanse regering beschouwde het KMAN als een bedreiging voor de nationale soevereiniteit en omdat de **kerk-Marokkanen** door de Marokkaanse regering werden geassocieerd met het KMAN, waren de **kerk-Marokkanen** bang voor vergelding als ze moesten terugkeren naar Marokko.

De Nederlandse regering voelde zich verplicht de angst voor vervolging van de **kerk-Marokkanen** in Marokko en de rol van de Amicales hierin te onderzoeken. De Rijksrecherche stelde een onderzoek in.⁶⁸ Terwijl de Amicales in de media en de politiek werden afgeschilderd als een ondemocratische organisatie, die een sfeer van intimidatie, angst en dreiging creëerde in de Marokkaanse gemeenschap, verklaarde Zeevalking dat in zijn onderzoek geen bewijs van onacceptabel gedrag van de Amicales was gevonden. De Nederlandse regering gaf wel toe dat de Amicales een organisatie was van trouwe volgelingen van de Marokkaanse koning en dus in actie zou kunnen komen tegen groepen die het Marokkaanse regime of de koning in diskrediet zouden brengen. Maar volgens Zeevalking was onenigheid met de Amicales geen goeie grond voor recht op verblijf in Nederland.

Evenmin was in het onderzoek van de Nederlandse regering geconstateerd dat de **kerk-Marokkanen** geconfronteerd zouden worden met vervolging bij een uitwijzing naar hun land van herkomst. De Nederlandse regering raadpleegde Marokkaanse autoriteiten en de Nederlandse ambassadeur in Marokko en vond dat er een cruciaal verschil was tussen de hongerstakers (en vakbondsleden) en de personen die doelbewust het Marokkaanse regime vanuit het buitenland bestreden, zoals het KMAN. Volgens de Nederlandse regering hoefden de eersten niet te vrezen voor vervolging bij terugkeer, terwijl KMAN-kopstukken nauwlettend in de gaten werden gehouden door de Marokkaanse autoriteiten. Het Nederlandse onderzoek kon echter niet bevestigen of leden of sympathisanten van het KMAN automatisch werden beschouwd als vijanden van het Marokkaanse regime. Het onderzoek concludeerde derhalve dat demonstreren tegen het Marokkaanse regime of lidmaatschap van een vakbond op zichzelf geen redenen waren voor vervolging of gevangenzetting, tenzij de demonstranten betrokken waren bij activiteiten die het regime bedreigden. Voorts sloot het overheidsonderzoek

uit dat illegaal verblijf een reden was voor vervolging in het land van herkomst. Of de **kerk-Marokkanen** vervolging riskeerden in Marokko hing af van hun eventuele andere politieke activiteiten tegen het Marokkaanse regime. Uit hetzelfde onderzoek, dat grotendeels gebaseerd was op informatie van de Marokkaanse autoriteiten en dus de verdenking op zich laadde niet objectief te zijn, bleek dat veel Marokkaanse arbeiders, die ook lid waren van een vakbond, tijdens hun vakantie in Marokko geen moeilijkheden ondervonden met de Marokkaanse autoriteiten. De Nederlandse regering wees de angst voor vervolging in het land van herkomst dus af. Op basis van deze bevindingen weigerde Zeevalking om de **kerk-Marokkanen** als collectieve groep te legaliseren. Alle zaken moesten individueel beoordeeld worden.

Dit besluit zorgde ook voor veel onrust in de Nederlandse samenleving. In juni 1976 was er een demonstratie van honderden mensen tegen een mogelijke uitwijzing van de Marokkaanse actievoerders, en waren er solidariteitsacties in tien steden. Er werd een 'Nationaal Solidariteits Comité 182' opgericht. '182' werd een term die weinig toelichting behoefde. In oktober 1976 demonstreerden duizend mensen in Amsterdam en in januari 1977 in Den Haag.

Het Marokko Komitee dat in augustus 1976 opgericht werd naar aanleiding van Zeevalkings besluit, was verontwaardigd over de in zijn ogen onterechte conclusies van het onderzoeksrapport. Het comité omschreef de Amicales als een spionageorganisatie, die Marokkanen in Nederland controleerde en lastigviel, en bekritiseerde samen met het KMAN de weigering van de Nederlandse regering om stelling te nemen tegen het repressieve Marokkaanse regime en de gewelddadige optredens van de Amicales. Het KMAN schreef een boze brief aan minister Van Doorn (PPR) van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, waarin geprotesteerd werd tegen het besluit van Zeevalking.

Wij, het Komitee, begrijpen niets van de argumenten welke de Heer Zeevalking voor dit besluit aanvoert. Hij zegt over informatie te beschikken dat de stakers in Marokko geen enkel gevaar lopen, wanneer zij teruggezonden worden. Wij achten dit een ontkenning van de ernst van de situatie. De stakers zijn politiek actief geweest. Zij hebben zich met activiteiten beziggehouden die het Marokkaanse regime, dat wij kennen en niet vertrouwen, onwelgevallig zijn. Om deze reden zijn zij verdacht. De namen van de stakers zijn bekend. De stakers hebben actie gevoerd tegen de Amicales, die zij zien als handlangers van het Marokkaanse regime in Nederland. Mede op grond hiervan vrezen zij terecht dat zij bij gedwongen terugkeer naar Marokko in de gevangenis terecht komen.⁶⁹

Twee jaar na de eerste hongerstaking was het lot van de **kerk-Marokkanen** nog steeds onbeslist. In maart 1977 liepen er 120 beroepszaken van Marokkaanse actievoerders bij de Raad van State. Drie hongerstakers werden uitgezocht als testcase. In de tussentijd trad een nieuwe regering aan met Haars (CDA) als de nieuwe staatssecretaris van Justitie. Gesteund door de uitspraak van de Raad van State, vond Haars dat de kerk-Marokkanen, die hun beroepszaak hadden verloren, het land onmiddellijk moesten verlaten. Er kwam veel kritiek op haar beslissing. Meer hongerstakingen, demonstraties en petitieën volgden. Actiegroepen zetten een lobby op om een herziening van het regeringsbesluit te forceren.⁷⁰

Amnesty International, dat optrad als één van de getuigen-deskundigen in het proces van de kerk-Marokkanen, rapporteerde over de intimiderende praktijken van de

Kerkdienst in De Duif in Amsterdam in teken van hongerstakingende Marokkanen, 6 augustus 1978 (Nationaal Archief).

Amicales en de politieke beproevingen in Marokko om Haars ervan te overtuigen de **kerk-Marokkanen** in Nederland te laten blijven. Tijdens het proces besteedde Amnesty International aandacht aan de hongerstaker Abdeslam. Toen hij zijn familie opzocht in zijn geboortedorp werd hij gearresteerd en negen dagen lang gevangengehouden. De lokale politie martelde hem en ondervroeg hem over zijn activiteiten in Amsterdam. Zijn paspoort werd ingenomen en er werd bedreigd hem en de andere hongerstakers te vermoorden. Voor Amnesty International was de arrestatie van de apolitieke en analfabete Abdeslam bewijs dat de hongerstakers wel degelijk gevaar liepen in Marokko, en terecht vreesden voor vervolging. De mensenrechtenorganisatie verklaarde verder dat de grenspolitie in Marokko beschikte over lijsten met namen van de hongerstakers uit Nederland, inclusief hun pasfoto's. Een medewerker van Amnesty International, die naar Marokko afreisde om onderzoek te doen naar het bestaan van die lijst, werd uit de rij gehaald en grondig ondervraagd door de grenspolitie. Voor Amnesty International was dit bewijs dat de Marokkaanse autoriteiten de hongerstakers scherp in de gaten hielden.

In een reactie aan de Nederlandse regering ontkenden de Marokkaanse autoriteiten dat ze de hongerstaker Abdeslam gearresteerd hadden. In een tête-à-tête tussen Amnesty International en de Nederlandse ambassade in Marokko bevestigde de ambassade dat het onmogelijk was om te voorspellen hoe de Marokkaanse regering zou reageren op de gedwongen terugkeer van de kerk-Marokkanen. De risico's konden variëren van extra grenscontrole tot verdwijningen of lange gevangenisstraffen. Men geloofde dat de Marokkaanse autoriteiten geen onderscheid maakten tussen apolitieke

activiteiten, zoals de hongerstaking, en de politieke activiteiten van het KMAN tegen het Marokkaanse regime waar de hongerstaking een onderdeel van uitmaakt. Volgens de Nederlandse ambassade in Marokko zou dit scenario een nachtmerrie betekenen voor de hongerstakers die de politieke gevolgen van hun actie niet hadden voorzien: ‘ze willen slechts een verblijfsvergunning en verder met rust gelaten worden’.⁷¹ Er was dus sprake van een discrepantie tussen de uitspraken van de Nederlandse ambassade in Rabat en het eerder gepresenteerde ‘gedegen’ regeringsonderzoek, die Amnesty International sterkte in de overtuiging dat de uitwijzing van de kerk-Marokkanen grote risico’s met zich meebracht.

Contra-experts ondermijnden de bevindingen van Amnesty International. UNHCR concludeerde dat op basis van een individuele zaak – de zaak van Abdeslam – geen algemene conclusies konden worden getrokken ten aanzien van de hele groep. Verder stelde UNHCR dat niet de kerk-Marokkanen zelf, maar de leden van de steuncomités uit hun omgeving vreesden voor vervolging bij een gedwongen terugkeer. De algemene conclusie van UNHCR was dat het onduidelijk was op welke gronden de hongerstaking in Nederland, die gericht was tegen de Nederlandse regering, zou leiden tot vervolging in Marokko. Een andere contra-expert stelde dat de Marokkaanse arbeider in Europa gewaardeerd werd in Marokko, omdat hij geld meebracht naar zijn geboorteland. De Marokkaanse regering kon het de hongerstakers niet kwalijk nemen dat ze alles probeerden om in Nederland te blijven, aldus de contra-expert. Hij stelde dat de kerk-Marokkanen politiek gezien oninteressant waren voor de Marokkaanse regering: ‘Het zijn simpele arbeiders die wanhopig hun verblijf in Nederland probeerden veilig te stellen: hij behoort tot de havenots’.⁷² Hij stelde ook dat het evident was dat de Amicales zich zorgen maakten over de reputatie van Marokko, aangezien ze een koningsgezinde organisatie waren. Bovendien onderstreepte hij dat uit de rechtsgang duidelijk werd dat sommige hongerstakers nooit gehoord hadden van de Amicales, noch dat ze bang waren om hun familieleden in Marokko te bezoeken. Kortom, de contra-expert bestreed de aanspraak op angst bij een gedwongen terugkeer naar Marokko.

Dat volgens de contra-expert niet veel kerk-Marokkanen verklaarden dat ze vreesden voor vervolging bij terugkeer naar hun land van herkomst, lokte een reactie uit van de advocaten van de hongerstakers. Ze onderstreepten enkele aspecten van de Marokkaanse cultuur die het gedrag van de kerk-Marokkanen konden verklaren. Ze legden uit dat de Marokkaanse man staat voor ratio en gecontroleerde emoties: ‘De Marokkaanse man zal nooit zijn emoties tonen, noch ooit zijn zwakte toegeven, omdat hij dan geen man is, zijn zelfrespekt, zijn positie in het leven prijsgeeft. Hij bijt liever zijn tong af, dan naar buiten toe zijn angst toe te geven’.⁷³ Volgens de advocaten moeten de verklaringen van de hongerstakers ten overstaan van de ambtenaren van het ministerie van Justitie afgelegd, in dit licht worden gezien. De Marokkanen waren bang dat de Nederlandse overheid onder één hoedje speelde met de Marokkaanse autoriteiten en gegevens doorspeelde, aldus de advocaten. De hongerstakers durfden, volgens hun advocaten, dus niet toe te geven dat ze vreesden voor vervolging bij een gedwongen terugkeer naar hun geboorteland.

Een ander aspect van de Marokkaanse cultuur dat de advocaten naar voren brachten, was de houding van de Marokkaanse regering. In hun ogen was Marokko een ondemocratisch en autoritair land, waar het volk onderontwikkeld, ongeorganiseerd en

onmondig werd gehouden. Elke vorm van organisatie van arbeiders buiten de landsgrenzen was een bedreiging voor de Marokkaanse overheid, die vreesde dat haar onderdanen bewuster en zelfverzekerder zouden terugkeren naar Marokko. De advocaten stelden dat de Amicales waren opgericht om de politieke activiteiten van landgenoten buiten de landsgrenzen haarscherp in de gaten te houden. Volgens de advocaten hadden de hongerstakers zich tegen de wens van de Marokkaanse koning in georganiseerd. Met hun ongehoorzaamheid hadden ze zich tegen koning Hassan II gekeerd en daarmee de koning en het imago van Marokko in opspraak gebracht. Dat zou hen niet in dank worden afgenomen, aldus de advocaten van de kerk-Marokkanen.⁷⁴

De conflicterende standpunten ten aanzien van het 'nieuwe feit' tijdens de hoorzittingen veroorzaakten veel onzekerheid met als gevolg dat de druk op Haars vanuit de politiek en media toenam. Het *Nieuwsblad van het Noorden* kopte dat de illegale Marokkaan bang was: 'In zijn eigen land staat hem vermoedelijke gevangenisstraf, aframingen door de politie en uitsluiting van alle soorten werk te wachten.'⁷⁵ Meerdere televisieprogramma's, kranten en actiegroepen benadrukten dat de Marokkanen te lang tussen angst en hoop op een verblijfsvergunning moesten leven.⁷⁶ Er volgden Kamervragen van PSP en PPR over het gevaar dat de **kerk-Marokkanen** liepen bij een gedwongen terugkeer.⁷⁷ De zaak van de **kerk-Marokkanen** zorgde echter ook voor boosheid onder het Nederlandse volk en sympathie voor het beleid van Haars. Mensen schreven brieven aan Haars om haar te feliciteren met haar vastberadenheid om de **kerk-Marokkanen** terug te sturen naar hun land van herkomst. Een van de brieven schrijvers stelde dat het absurd was hoe met de Nederlandse wetgeving werd omgesprongen.

Indien U nu zou toegeven aan de druk van 'bepaalde groepen', willen wij U verzekeren dat in ons kleine overbevolkte Nederland, een complete rassenchao zal ontstaan, illegale vreemdelingen die zich als ratten vermenigvuldigen in onze samenleving zullen gesteund door telkens alweer die 'bepaalde groepen', de wetten in de toekomst gaan uitmaken.⁷⁸

Een ander schreef over de schandelijke praktijken van de Marokkaanse hongerstakers en hun sympathisanten.

De moraal van bepaalde Nederlanders is laag bij de grond, de wijze waarop ze 182 illegalen in de kerk steunen is bestiaal en zedenloos mensonterend, om in het huis Gods, een complete orgie te laten plaatsvinden, sex-taferelen bedreven door Nederlandse meisjes met als partner vanzelfsprekend hun Marokkaanse vriendjes op matrassen voor het altaars-God.⁷⁹

Sommige brieven schrijvers waren meer ongerust over het lot van de **kerk-Marokkanen** en verzochten Haars haar besluit te herzien. Ze benadrukten de moeilijke situatie waarin de stakers zich bevonden.

De illegale arbeiders hadden grote offers gebracht om naar Nederland te komen. Ze leenden grote sommen geld van familie en vrienden om naar Europa te kunnen komen, en nu moesten ze hun schulden terugbetalen.⁸⁰

Amnesty International bracht 77 zaken van illegaal in Nederland verblijvende Marokkanen onder aandacht van Haars, maar na individuele beoordeling van deze zaken zag Haars geen aanleiding hen te laten blijven.⁸¹ 'Het is mij niet gebleken dat er van onaanvaardbare risico's sprake zou zijn', citeerde *De Telegraaf* Haars.⁸² Haars meende

dat Marokko zich zeer wel bewust was dat Nederland op de voet volgde wat er met de terugkerende Marokkanen gebeurde. 'Er bestaan intensieve diplomatieke contacten tussen beide landen, aldus mevrouw Haars', schreef *NRC Handelsblad*.⁸³ FNV, PvdA, PSP, PPR, CPN en Pax Christi stuurden een open brief aan de Tweede Kamer waarin ze een geval beschreven van een Marokkaan die na terugkeer in zijn land was gearresteerd, gemarteld en ondervraagd over zijn deelname aan acties in Nederland.⁸⁴ Amnesty wees erop dat familieleden in Marokko brieven hadden gekregen waarin werd benadrukt dat de hongerstakers gevaar wachtte bij terugkeer. De namen en gezichten van alle hongerstakers zouden bij alle Marokkaanse grensposten bekend zijn.⁸⁵ Vanuit Utrecht fietsten 150 actievoerders naar Haars woonplaats Breukelen om haar een petitie aan te bieden tegen uitzetting en met het verzoek de nieuwe, door Amnesty aangedragen feiten, in overweging te nemen. Haars was niet thuis.⁸⁶

Er waren grote festivals voor de '182'. Op het Amsterdamse Waterlooplein werd een benefietfestival gehouden met jazz, soul, pop en punk onder de slogan '182 blijven'.⁸⁷ Er was ook een rock against racism concert, gepresenteerd door Freek de Jonge.⁸⁸ Kamervoorzitter Vondeling kreeg in het najaar van 1978 een petitie overhandigd met 40.000 handtekeningen. De bisschoppen Zwartkruis van Haarlem, Simonis van Rotterdam en Bluysen van Den Bosch, en FNV-voorzitter Kok en vicevoorzitter Spit verklaarden zich solidair met de Marokkaanse hongerstakers.⁸⁹ Haars ergerde zich aan de steun die vanuit kerkelijke kring aan de acties werd verleend, in de vorm van de doorlopende eredienst.⁹⁰ Koningin Juliana vroeg bij minister-president Van Agt en staatssecretaris Haars om bijzondere aandacht voor de 182 Marokkanen.⁹¹ De kerk-Marokkanen reisden door heel Nederland en gaven lezingen op solidariteitsavonden in buurthuizen.⁹²

In navolging van haar voorganger leerde Haars dat uitwijzing juridisch te rechtvaardigen was, maar politiek en moreel niet uitvoerbaar bleek. Als gevolg daarvan schakelde Haars opnieuw de Raad van State in om te heronderzoeken of het besluit van haar voorganger om alle **kerk-Marokkanen** uit te zetten gerechtvaardigd was met de huidige kennis van de 'nieuwe feiten'. De Raad van State wees het beroep tegen de uitwijzing van de Marokkaanse hongerstakers af, maar bepaalde ook dat het besluit om de **kerk-Marokkanen** uit te zetten of te laten blijven een politiek besluit was.⁹³ Dat gold eveneens voor de afweging of de **kerk-Marokkanen** gevaar liepen bij terugkeer naar hun land van herkomst. De Raad van State haalde hard uit naar de besluiteloosheid van de Nederlandse regering. *Het Parool* schreef:

Mensen zo lang laten wachten en heen en weer laten knikkeren in een pokerspeltje tussen politiek en rechtspraak, heeft voor de Nederlandse overheid plichten laten ontstaan die er een of twee jaar geleden nog niet waren – nog los van het oordeel over de 'nieuwe feiten' in Marokko.⁹⁴

De boodschap van de Raad van State was niet aan dovemansoren gericht. Op basis van de 'nieuwe feiten' mochten de **kerk-Marokkanen** opnieuw een aanvraag voor een verblijfsvergunning in Nederland indienen. Dit besluit werd omarmd door de **kerk-Marokkanen** en de steuncomités. Voor de staatssecretaris zat er niks anders op dan haar besluit van collectieve uitwijzing te laten varen. Dit betekende dat 120 **kerk-Marokkanen** uiteindelijk een verblijfsvergunning kregen.⁹⁵

In 1980 zochten opnieuw Marokkanen hun toevlucht tot de Mozes en Aäronkerk als protest tegen de zogenaamde ‘illegalenwet’. In de nacht van 1 maart 1980 werden de in de kerk slapende Marokkanen door een twintigtal jongens met ijzeren staven, kettingen en messen belaagd. De aanvallers werden in kranten aanhangers van Glimmerveen (Nederlandse Volksunie) genoemd.⁹⁶ Tien mensen werden gewond, waaronder vier zwaar. De aanval werd gevolgd door een valse bommelding en bezoek van enkele fascistische jongeren, die niet verder kwamen dan het voorportaal van de kerk.⁹⁷ In de nacht van 9 op 10 maart vielen 25 gewapende aanhangers van de Amicales de Marokkanen in de kerk aan.⁹⁸ Kranten kopten dat er in Amsterdam een ‘Marokkaanse burgeroorlog’ werd uitgevochten.⁹⁹

Of de **kerk-Marokkanen** werkelijk gevaar liepen bij gedwongen terugkeer naar Marokko, is voor dit hoofdstuk niet relevant. Hier is belangrijk hoe de banden van de **kerk-Marokkanen** met Marokko door het KMAN en zijn sympathisanten werden gebruikt in de strijd voor legalisering. Verder waren de grootschalige steunacties voor de **kerk-Marokkanen** om vier redenen belangrijk. In de eerste plaats werd gedurende de campagne benadrukt dat Marokko een dictatoriaal en autoriteit land was, waar de arbeiders niet naar konden terugkeren. In de tweede plaats werd veel nadruk gelegd op ‘de lange arm’ van koning Hassan II en zijn Amicales, die de Marokkanen in Nederland in de gaten hielden en die terugkeerders met represaillemaatregelen zouden treffen. In de derde plaats was de zeer brede steun vanuit de Nederlandse bevolking belangrijk. Zo waren er bij de manifestaties, ter ondersteuning van de **kerk-Marokkanen** politici, vakbondsleiders en kerkelijke leiders aanwezig. Tenslotte zwengelde de Nederlandse steun en bemoeienis verdeeldheid onder Marokkanen in Nederland aan. Dat had een weerslag op de betekenis die Marokkanen in Nederland toekenden aan banden met hun herkomstland. Kortom, van een Marokkaans probleem werd een Nederlands probleem gemaakt. Dat was een voorafspiegeling van de problematisering van banden met Marokko die in latere decennia volgde. Dit alles had invloed op hoe de Nederlandse overheid tegen Marokko en banden met Marokko aankeek.

De strijd tussen Amicales en KMAN

De gewelddadige confrontaties tussen de Amicales en het KMAN liepen als een rode draad door de kerkacties. De rijksrecherche stelde een onderzoek in naar de rol van de Amicales tijdens de hongerstaking nadat een deel van de hongerstakers zijn beklag had gedaan bij de Amsterdamse politie.¹⁰⁰ In de tijd van de eerste kerkactie in 1975 organiseerde koning Hassan II zijn eerdergenoemde Groene Mars naar de Westelijke Sahara, waaraan honderdduizenden mensen, waaronder tweehonderd Marokkanen uit Nederland, deelnamen.¹⁰¹ De Groene Mars was, zoals eerder opgemerkt, bedoeld om de nationale eenheid en het gezag van de koning te herstellen in een periode van politieke instabiliteit na de twee mislukte aanslagen op de koning. De aanspraak op de Westelijke Sahara werd aangegrepen om de absolute macht van de Marokkaanse koning te consolideren. Strijders van het Polisario (bevrijdingsleger) die eerder de Westelijke Sahara wilden bevrijden van de Spaanse bezetter, zetten hun strijd voort tegen Marokko en vochten voor zelfbeschikking van de Westelijke Sahara. Hierin

werd het Polisario gesteund door Algerije. Marokko beschouwde op dat moment alle georganiseerde politieke acties, zowel binnen als buiten het nationale grondgebied, als landverraad. Marokkaanse belangenorganisaties in Europa, zoals het KMAN werden gezien als een serieuze bedreiging voor de nationale integriteit en soevereiniteit van Marokko. Marokkaanse autoriteiten en de Amicales vonden dat de protesterende hongerstakers moesten terugkeren naar hun vaderland om daar samen met hun landgenoten voor de nationale eenheid te strijden. Later, in 1980, zo zal ik verderop beschrijven, werd de kwestie van de Westelijke Sahara opnieuw een twistpunt tussen de Amicales en het KMAN.

Vanwege de enorme media-aandacht voor de kerkacties, kreeg de Nederlandse pers ook belangstelling voor de oorspronkelijke migratiemotieven van Marokkanen. De meeste aandacht ging uit naar de armoede in Marokko en de onderdrukking door het repressieve regime van koning Hassan II. Marokkaanse autoriteiten vreesden dat de acties in de kerk, onder leiding van het KMAN, de aandacht zou afleiden van het nationale belang, en bovendien het gezag van de koning zouden ondermijnen. Marokko had er dus baat bij dat de kerkacties zo snel mogelijk beëindigd werden.

De Amicales deden de actievoerders het voorstel om deel te nemen aan de Groene Mars. Het reisgeld zou door hen worden betaald.¹⁰² Volgens de Amicales, die het imago van Marokko in het buitenland beschermden, verstoorden de kerkacties de nationale eenheid in Marokko. Om die reden drongen de Amicales bij Haars aan op legalisatie van de kerk-Marokkanen. Tijdens een manifestatie op 6 december 1975 in de Mozes & Aäronkerk kwam een Marokkaan, verbonden aan de Amicales, foto's maken van de actievoerders in de kerk.¹⁰³ Actievoerders werden geïntimideerd en hun familieleden in Marokko werden bedreigd en aangespoord om hun familielid over te halen met de staking te stoppen. Tijdens een demonstratie in Utrecht tegen de uitwijzing van de **kerk-Marokkanen** werd een lid van de Amicales herkend door demonstranten toen hij hen fotografeerde. Hij werd door de politie weggevoerd.¹⁰⁴ In de zomer van 1976 werd in de woning van de vicevoorzitter van het KMAN en een lid van het steuncomité ingebroken en notulen van vergaderingen van het KMAN gestolen evenals adressenlijsten van KMAN-leden en hongerstakers. De politie concludeerde dat het hier niet ging om een normale inbraak. Het KMAN had sterke vermoedens dat de Amicales hierachter zaten. Dit heeft echter niet geleid tot bestraffing van de Amicales.

In 1976 bereikte de strijd tussen de twee organisaties een nieuw hoogtepunt. Op 21 februari 1976 protesteerden leden van de Amicales in Hilversum tegen het Marokkaanse programma *Paspoort*, dat door de NOS werd uitgezonden. Het Marokkaanse programma was bedoeld om Marokkanen te voorzien van nieuws en berichten uit Nederland en Marokko. De makers van het televisieprogramma, Tamir en presentator Najib Taoujini, stelden zich onafhankelijk op ten opzichte van het Marokkaanse regime en probeerden, naar eigen zeggen, een neutraal beeld te geven van de politieke situatie in Marokko. Ze vertolkten duidelijk een anti-Amicales standpunt en nodigden leden van het KMAN regelmatig uit in hun Hilversummer studio. Dat schoot bij de Amicales in het verkeerde keelgat.

Honderden aanhangers van de Amicales hadden zich onder regie van de Amicales verzameld voor het NOS-gebouw. Daar overhandigde de voorzitter van de Amica-

les, Mohamed Amghane, een petitie aan nos-programmaleider Carel Enkelaar. Daar-in werd eigen zendtijd op de televisie en het ontslag van de makers geëist: 'De klik die nu de programma's maakt zal verdwijnen en wordt vervangen door leden van de Amicales'.¹⁰⁵ Bij de demonstratie waren ook functionarissen van de Marokkaanse ambassade en consulaten aanwezig. Een groot aantal leden van de Amicales trad op als ordebewakers, herkenbaar aan hun armbanden met het Amicales-embleem. De demonstranten hadden spandoeken bij zich met vijandige teksten in het Arabisch en Nederlands. Er heerste een grimmige sfeer.

Mohammed Rabbae, een fervent tegenstander van de Amicales en destijds directeur van Stichting Hulp Buitenlandse Werknemers in Breda, organiseerde samen met het KMAN een tegendemonstratie die gelijktijdig plaatsvond. Met drie bussen vertrokken de demonstranten naar Hilversum. Het KMAN zat toen nog middenin de kerkactie, en kwam dus met een bescheiden aanhang. Volgens Rabbae was het plan voor iedereen helder: 'de bedoeling was om ons vreedzaam te vermengen met het demonstrerende publiek en zodra de Amicales het woord zouden voeren, zouden wij de boel verstoren en hen het woord ontnemen, want *Paspoort* moest Amicales-vrij blijven'.¹⁰⁶ Van het voornemen om vreedzaam te demonstreren kwam uiteindelijk weinig terecht. Toen het KMAN en zijn aanhangers arriveerden voor het gebouw van de nos, escaleerde de boel snel. In de chaotische toestand gingen de demonstranten met elkaar op de vuist. Kreten als 'Lang leve de koning' en 'Weg met het regime!' waren duidelijk hoorbaar. De mobiele eenheid greep in, maar verrichtte geen arrestaties.

De Amicales haalden uiteindelijk bakzeil. De makers van het Marokkaanse televisieprogramma behielden hun baan. Wel stemde de nos in met een gesprek met beide organisaties, dat plaatsvond op 31 maart. Daarbij waren aanwezig vertegenwoordigers van de Amicales, vertegenwoordigers van een aantal welzijnsorganisaties en nos-medewerkers, die verantwoordelijk waren voor de programma's voor buitenlandse arbeiders. De bedoeling van de nos was om uit te maken of de Amicales nu wel of geen recht hadden op een stem in het maken van de programma's voor Marokkanen. Mohammed Rabbae voerde het woord namens de welzijnsorganisaties. Hij benadrukte dat de Amicales niet zelfstandig opereerden, maar in opdracht van de Marokkaanse overheid: 'De Amicales proberen de agenda van Rabat in Nederland door te voeren. Ze willen de Marokkanen dom houden en hen weerhouden van zelforganisatie'.¹⁰⁷ Als bewijs toonde hij een foto waarop de landelijke voorzitter van de Amicales de koning feliciteerde bij de viering van de troonsbestijging in Marokko. Hij toonde ook een lidmaatschapspasje van de Amicales met daarop het nummer van de *Carte d'Identité Nationale*, de Marokkaanse identiteitspas. Dit was voor Rabbae bewijs dat de Amicales direct verbonden waren met de Marokkaanse overheid. De nos liet zich hierdoor overtuigen en verklaarde dat de Amicales op deze manier nooit zendtijd zouden krijgen bij de nos.

Met de demonstratie tegen de Marokkaanse televisiemakers van de nos zochten de Amicales vergelding voor het ontslag van Mouhmi in 1975. Mouhmi was radiopresentator bij de nos en aanhanger van de Amicales. Het was voor de Amicales van groot belang om de informatievoorziening aan Marokkanen in Nederland te beheersen. De meeste Marokkanen in Nederland waren als ongeletterden aangewezen op mondelinge informatie. Op die manier konden ze onder de Marokkaanse arbeiders steun

mobiliseren voor de Marokkaanse koning en zijn regime. Aanvankelijk hadden de Amicales succes met het radioprogramma, dat mede samengesteld werd door Bouzidi, een functionaris van het Marokkaanse consulaat in Rotterdam.¹⁰⁸ Kritische luisteraars interpreteerden het radioprogramma als propaganda voor en verheerlijking van het Marokkaanse regime. Eén van de kritische luisteraars was Mohammed Rabbae. Hij zat elke uitzending met een recorder en een klok in de aanslag. Hij registreerde precies hoeveel minuten de presentator besteedde aan propaganda voor het Marokkaanse regime. Hij constateerde dat de meeste informatie afkomstig was uit officiële Marokkaanse kanalen, dat wil zeggen: ambassades, ministeries, consulaten en regeringskranten. Volgens Rabbae was er van kritische berichtgeving geen sprake. Alles wat in de Nederlandse kranten verscheen over de Amicales en de politieke situatie in Marokko werd verzwegen voor de luisteraars. Rabbae schreef een uitvoering rapport, dat aanleiding was voor een gesprek met de NOS op 17 september 1975. Rabbae maakte bij dat gesprek duidelijk dat de NOS een onafhankelijke organisatie was en geen *Radio Maroc*. Het resultaat van dit gesprek was dat Mouhmi en Bouzidi ontslag kregen van de NOS: 'Je verwacht toch wel een beetje dat de mensen de zendtijd gebruiken om de zegeningen van de parlementaire democratie enigszins te verdedigen of in ieder geval te etaleren. Maar uit dit onderzoek blijkt Mouhmi een knecht van Hassan te zijn', schreef *Motief*.¹⁰⁹ Het radioprogramma werd wel voortgezet, maar voortaan zou het gepresenteerd worden door Ahmed Mrini, die duidelijk sympathiseerde met het KMAN.

De volgende grote confrontaties tussen het KMAN en de Amicales dateren van 1977. Na de kerkacties verkaste het KMAN naar een pand in de Ferdinand Bolstraat, dat gehuurd werd door de Stichting Hulp Buitenlandse Werknemers in Amsterdam. Voortaan zou het KMAN vanuit deze locatie zijn activiteiten organiseren. Stichting de Moskee Al Kabir probeerde ook ruimte te krijgen in hetzelfde pand voor Arabisch onderwijs aan Marokkaanse kinderen. De stichting verleende in eerste instantie toestemming hiervoor, maar het KMAN verzette zich hiertegen. Het was voor het KMAN onaanvaardbaar dat de Al Kabir moskee, die nauw samenwerkte met de Amicales, van dezelfde ruimte gebruik zou maken als het KMAN. Volgens hen zou samenwerking in een gebouw betekenen dat het KMAN werd blootgesteld aan het werk van de Marokkaanse veiligheidsdienst in Nederland.¹¹⁰ Bovendien was het KMAN tegen elk onderwijs dat door de Marokkaanse overheid werd opgelegd aan Marokkaanse kinderen in Nederland. Het KMAN vond het de taak van progressieve Marokkaanse organisaties in Nederland om invulling te geven aan het onderwijs in de eigen taal en cultuur.

De moskee kreeg vervangende ruimte voor hun Arabische lessen, maar daar was ze niet in geïnteresseerd. Samen met de Amicales probeerden ze in te breken in het pand in de Ferdinand Bolstraat, dat permanent bewaakt werd door leden van het KMAN. Met hun aanhangers en een grote groep kinderen, voor wie de lessen bedoeld waren, verzamelden vertegenwoordigers van de moskee en de Amicales voor het pand. De kinderen werden aangemoedigd 'Leve de koning' te roepen. De moskee eiste van de Amsterdamse stichting dat het KMAN definitief uit het pand gezet zou worden. Abdelhamid Ulichki die namens de Amicales aanwezig was, blikt met enige schaamte terug op deze gebeurtenis.

We gingen met een grote groep Amicales leden en eisten simpelweg het pand op. Toen we daar aankwamen waren alle deuren gebarricadeerd. We stonden daar ordinair te schreeuwen tegen het KMAN. Alle scheldwoorden werden gebruikt. Sommige mensen begonnen met stenen te gooien. Op een gegeven moment kwam de politie en de brandweer. Het werd een grote chaos. We namen gewoon mensen van de moskee mee die kwamen bidden om te demonstreren tegen het KMAN. We betrokken dus ook Marokkanen in de strijd die er volledig buiten stonden. We vonden het oneerlijk dat zij wel een eigen ruimte kregen en wij niet. Onze frustraties wilden we botvieren op het KMAN.¹¹¹

Een week lang duurde de bezetting voort. Volgens Abdou Menebhi, voorzitter van het KMAN, ging er niemand in of uit het pand: ‘We kregen eten van mensen die ons steunden en haalden dat in mandjes met een touw omhoog’.¹¹² Aan het einde van die week keerden de Amicales en vertegenwoordigers van de moskee terug en probeerden, gewapend met stokken en ijzeren staven, het pand binnen te dringen. Met bakstenen werden de ruiten ingeslagen. Aan de zijde van het KMAN viel één gewonde. De politie was snel ter plaatse en legde een cordon om het pand, waardoor niemand er meer in of uit kon. De Amicales en mensen van de moskee keerden terug naar huis, maar bleven het KMAN bestrijden. Van de zijde van de politie en gemeente kwam geen veroordeling van het geweld van de Amicales en hun aanhangers. Dit motiveerde het KMAN om op 23 april 1977 een manifestatie te organiseren tegen de onderdrukking van het Marokkaanse regime en zijn handlangers in Nederland. Bijna zeshonderd Marokkanen en Nederlanders waren aanwezig bij de manifestatie en betuigden hun solidariteit.¹¹³

Uit protest tegen de Amicales en de Al Kabir moskee bezette het KMAN gedurende een week het pand aan de Ferdinand Bolstraat, Amsterdam 1977. Het KMAN kreeg eten en drinken van sympathisanten dat met touwen omhoog werd getakeld.

Strijd om de Sahara

In 1980 zorgde de Westelijke Sahara opnieuw voor grote verdeeldheid tussen beide organisaties. Op 8 maart 1980 organiseerde het Polisario in het Amsterdamse Paradiso een manifestatie.¹¹⁵ De bijeenkomst was bedoeld als slot van een drie weken durende actie voor het Polisario, dat, zoals gezegd, in de Westelijke Sahara tegen Marokko streed voor onafhankelijkheid. Het KMAN steunde het onafhankelijkheidsstreven van het Polisario en hielp mee bij het organiseren van de manifestatie.

Buiten hadden honderden aanhangers van de Amicales zich verzameld. Ze schreeuwden pro-regime leuzen en bedreigden de bezoekers. Het waren niet alleen leden van de Amicales die zich voegden bij de demonstratie; iedereen die Marokko een warm hart toedroeg was gekomen. Ze probeerden Paradiso tevergeefs binnen te dringen. De ruiten werden met bakstenen ingegooid en twee brandbommen werden naar binnen geworpen. De mobiele eenheid beschermde het gebouw en dreef de demonstranten weg. Na een uur werd de bijeenkomst afgelast. Als Amicales-bestuurder en inwoner van Amsterdam was Abdeslam Ulichki aanwezig bij de demonstratie.

We vonden dat wij ook naar binnen mochten om te kijken en te luisteren naar de optredens. We kwamen niet om te rellen, maar om van de muziek te genieten. Althans, dat is wat we tegen de politie zeiden. Maar de mobiele eenheid weigerde ons de toegang. Toen ging het niet meer om wat er binnen gebeurde. We waren meer verbolgen over het feit dat we niet naar binnen mochten.¹¹⁶

Bij andere demonstranten heerste diepe verontwaardiging over het gebrek aan vaderlandsliefde van sommige landgenoten. Ze konden het niet verkroppen dat in Paradiso de vuile was zomaar buiten werd gehangen. Amicales-lid Salah Abdellaoui vond het bovendien onbegrijpelijk dat zoveel Marokkanen voor een onafhankelijke Sahara pleitten.

Ik ga daar toch niet staan en mijn land afvallen? Al was iedereen voor zelfbeschikking van de Sahara, ik zou altijd de integriteit en soevereiniteit van Marokko verdedigen. Ik vind dat je je land nooit mag afvallen, helemaal niet als je buiten Marokko woont. Elke Marokkaan in het buitenland zou een goede band met zijn vaderland moeten hebben. Onze wortels, familie, cultuur en geschiedenis liggen namelijk daar. Ik vond het ongepast dat zoveel Marokkanen in Nederland stampij maakten over de politieke situatie in Marokko. Wie kritiek heeft op Marokko, moet die in Marokko uiten en niet daarbuiten. Ik vond het beschamend en onfatsoenlijk dat zoveel Marokkanen in Nederland zo tekeer gingen tegen hun vaderland. De vuile was hang je niet buiten!¹¹⁷

Brahim Amounan was ook aanwezig op die bewuste dag in Amsterdam. Dat hij zich aansloot bij de Amicales was eerder een vriendendienst dan een ideologische keuze. De Amicales bewoonden een kantoortje in de Dillestraat, aan de overkant van de woning van Amounan. Hij kende de betrokkenen nog van zijn tijd in Eindhoven. Bij de demonstratie tegen het Polisario konden de Amicales op Amounan rekenen.

De ambassade in Den Haag kon zich niet openlijk uitspreken over de Polisario-kwestie. Dat zou een diplomatieke rel veroorzaken. Wij, de gewone en vaderlandsgetrouwe Marokkanen, waren natuurlijk vrij om voor ons land op te komen. De Amicales hadden ons aan-

gespoord om tegen het Polisario te strijden, het was een georganiseerde actie. De een nam benzine mee, de andere nam bommen mee. We waren niet bang voor de consequenties, ook al was er veel politie aanwezig en stond de ME paraat. Ons credo was: de Sahara is van Marokko. We zouden het Polisario vernietigen en Allah is groot. Het was uiteindelijk toch een succesvolle actie. De Marokkaanse ambassade was erg blij met onze inzet. We werden later door de Marokkaanse ambassadeur uitgenodigd voor een diner in het Van der Valk hotel bij Schiphol. Volgens de ambassadeur was de strijd tegen het Polisario nergens anders zo hevig als in Nederland.¹¹⁸

Voor de kranten was de knokpartij in Amsterdam de zoveelste aanleiding om te schrijven over de gewelddadige praktijken van de Amicales als onderdeel van het onderdrukkende regime in Marokko.¹¹⁹ De pers en de politiek besteedden veel aandacht aan de onderlinge animositeit tussen het KMAN en de Amicales. Door de vele confrontaties tussen de twee organisaties in de jaren 1970 en 1980 werd de 'lange arm van koning Hassan II' scherp veroordeeld door de Nederlandse pers en politiek. Dat leidde er mede toe dat het beeld van 'de lange arm' ook in de decennia die volgden hardnekkig bleef voortbestaan. De negatieve beeldvorming had zijn weerslag op de perceptie van de banden van Marokkanen met hun land van herkomst. Volgens de kranten beïnvloedden de gebeurtenissen in Amsterdam en daarbuiten de meningsvorming van de Nederlanders over Marokko en Marokkanen. Ook in de politiek werd gereageerd

Op 8 maart 1980 probeerden de Amicales een Polisario-bijeenkomst in het Amsterdamse Paradiso te verstoren. Agenten probeerden de Amicales ervan te weerhouden het pand te bestormen. Later zou de Mobiele Eenheid ingrijpen (Bert Verhoeff).

op de gebeurtenis in Amsterdam. De Leeuwarder afdeling van de PSP schreef in een ingezonden brief: 'Het wordt hoog tijd dat effectiever en harder opgetreden wordt tegen fascistische groepen'.¹²⁰ Minister Wiegel (VVD) van Binnenlandse Zaken maakte geen onderscheid tussen de politieke activiteiten van het KMAN en de Amicales: 'Het is niet te tolereren dat politieke acties van buitenlanders de Nederlandse rechtsorde in gevaar brengen'.¹²¹

De strijd tussen het KMAN en de Amicales domineerde het Marokkaanse organisatieleven in de jaren 1970 en 1980. Daarmee is niet gezegd dat de bulk van de Marokkanen in Nederland altijd even goed op de hoogte was van wat er zich afspeelde. Er heerste veel verwarring. Wie sympathiseerde met het KMAN werd automatisch beticht van gebrek aan vaderlandsliefde, en de aanhangers van de Amicales werden a priori beschouwd als voorstanders van het repressieve regime in hun vaderland. Bij demonstraties tegen het Marokkaanse regime wist het KMAN dan ook meer Nederlanders dan Marokkanen te mobiliseren. Ook de Amicales slaagden er niet in om massale steun te verwerven onder Marokkanen in Nederland. Wel waren de Amicales in staat om bij speciale gelegenheden, bijvoorbeeld de demonstraties tegen het KMAN en het Polisario, veel mensen op de been te brengen. De strijd tussen beide organisaties werd het felst gestreden in de Randstad. Omdat de meeste Marokkanen in de Randstad woonden, werden ze daar het vaakst geconfronteerd met politieke acties van landgenoten. De Marokkanen in bijvoorbeeld het noorden van Nederland – in 1980 woonden er ongeveer 1400 Marokkanen – waren doorgaans niet op de hoogte van deze strijd.¹²²

Einde van een tijdperk

Het is de Amicales niet gelukt om tot een grote en representatieve organisatie uit te groeien. Daarvoor waren de Marokkanen in Nederland niet voldoende politiek geëngageerd. Bovendien hadden de Amicales een omstreden reputatie: te intimiderend en bedreigend om veel mensen aan zich te binden. Het uiteindelijke failliet van de Amicales had te maken met hun gebrek aan macht en autoriteit. Hun activiteiten werden bepaald door het Marokkaanse regime en in het verlengde daarvan door de ambassade en de consulaten in Nederland. De Amicales slaagden er niet in om eigen sociale en culturele activiteiten te ontplooiën. Vooral dankzij de tegenstand van het KMAN is het de Amicales niet gelukt een stevige poot aan de grond te krijgen in Nederland. De Franse tak van de Amicales had meer succes. In Nederland bestond de Amicales-aanhang overwegend uit ongeletterde arbeiders met een geringe politieke ontwikkeling. Na vijftien actieve jaren binnen de Amicales gaf Abdellaoui een aardig beeld van de zwakke punten van de organisatie.

Er waren zoveel beperkingen: geen subsidie van de Nederlandse overheid, geen media-aandacht en vooral een slappe organisatie die geleid werd door op machtsbeluste en incompetent voorzitters. Vaak waren de voorzitters ook ongeletterd, en was de secretaris de enige in het bestuur die kon lezen en schrijven. Dat maakte de strijd tussen het KMAN en de Amicales zo ongelijk.¹²³

Volgens de ex-Amicales-bestuurder Ulichki waren de voorzitters van de Amicales vaak mannen die een aanzienlijke staat van dienst hadden opgebouwd als succesvolle ondernemers, zoals slaggers of als moskeebestuurders. Een groot deel van de Marokkanen in Nederland kende hen en met hun geld waren ze in staat om grote verkiezingscampagnes te voeren: 'Vaak ging het niet om de idealen, maar om het aanzien en de banden met de ambassade en consulaten'.¹²⁴

Het doek viel pas echt toen de Marokkaanse koning afstand nam van de praktijken van de Amicales. In 1985 sprak hij zijn onderdanen in het buitenland toe en veroordeelde het gedrag en de slechte reputatie van de Amicales. Hij beschuldigde hen ervan zijn vertrouwen te hebben beschaamd, omdat ze gefaald hadden in de belangenbehartiging van Marokkaanse arbeiders in Europa. Hiermee ontsloeg hij zichzelf van alle verantwoordelijkheid. De koning poogde de Amicales te hervormen en pleitte voor meer democratische en representatieve vertegenwoordiging. Al bleven de Amicales in de jaren die volgden bestaan, na die toespraak speelden ze geen enkele rol van betekenis meer in Nederland.

De positie van het KMAN was sterker. Het comité kon rekenen op steun binnen alle lagen in de Nederlandse samenleving. Het KMAN ontving subsidie van de Nederlandse overheid, terwijl de Amicales vooral afhankelijk waren van ledencontributies en incidentele subsidies van de Marokkaanse overheid. Op deze manier slaagde het KMAN erin zich zowel financieel, materiaal als ideologisch sterker te verankeren. Ondanks de nauwe banden van de Amicales met de Marokkaanse autoriteiten was het KMAN veel beter op de hoogte van de politieke situatie in Marokko. Toen Ulichki nog bestuurder was binnen de Amicales wist hij naar eigen zeggen niets van de onderdrukking in Marokko.

Pas nadat een einde kwam aan het regime van koning Hassan II, kwamen we te weten over de schendingen van de mensenrechten, de verdwijningen van politieke activisten en de geheime gevangenschappen. We leerden de 'jaren van lood' pas kennen toen ze voorbij waren. Toen besepte ik dat we fout zijn geweest. We hebben al die tijd het repressieve regime van Marokko verdedigd. Koning Hassan II loog niet alleen tegen ons, maar tegen alle Marokkanen – vooral de Marokkanen in Marokko. Pas toen al die verhalen op televisie verschenen van ouders die hun zonen jaren of soms decennia lang niet hadden gezien, begonnen we onze verschrikkelijke geschiedenis te geloven.¹²⁵

Halverwege de jaren 1990 begon ook de invloed van het KMAN te tanen. Na de introductie van de Minderhedennota in 1983 kwamen er steeds meer organisaties die zich inzetten voor de verbetering van de positie van migranten. Met hun professionele benadering van maatschappelijk welzijn pasten ze beter in de bestaande organisatiestructuur. Het KMAN was op de eerste plaats een vrijwilligersorganisatie en wilde dat ook blijven. De concurrentie met andere organisaties was, met het teruglopen van subsidies, moordend. Het KMAN slaagde er niet in om zich aan te passen aan de nieuwe situatie. De organisatie was niet stabiel genoeg om nieuwe uitdagingen, zoals de problematiek rond de tweede generatie adequaat aan te pakken. Moest het KMAN zich alleen bezighouden met actievoeren en belangenbehartiging of ook met alternatieven komen? Dit was een vraag waar het KMAN niet helemaal uitkwam.

Tegelijkertijd werd het KMAN geconfronteerd met een intern probleem. Veel Marokkaanse studenten, die zich pas in Nederland hadden gevestigd, sloten zich aan bij

het KMAN. Zij vormden een generatie van actievoerders die sterk werd beïnvloed door de politieke gebeurtenissen in Marokko in de jaren 1980: de studentenrellen in Casablanca in 1981 en de opstand in de Rif in 1984. Zij wilden in Nederland hun acties en het beginselprincipe (actiel) van het KMAN voortzetten, terwijl de oude garde, onder aanvoering van voorman Menebhi, wilde meeliften op de nieuwe koers van professionalisering en samenwerking. De interne conflicten leidden tot grote verdeeldheid en die kwam het KMAN niet te boven. Die situatie duurde voort tot 1994, het jaar waarin de Marokkaanse koning amnestie verleende aan politiek activisten.

Na de amnestie belandde het KMAN in een vrije val. Acties tegen het Marokkaanse regime, tegen de achtergrond van meer politieke liberalisering in het herkomstland, waren immers niet meer urgent. In de nieuwe Nederlandse politieke orde koos de overheid niet langer tussen links en rechts, maar zocht samenwerking met nieuwe organisaties zonder duidelijke politieke signatuur. Hierdoor kreeg het KMAN als typische linkse organisatie steeds minder steun. Tegelijkertijd begon de islam dieper geworteld te raken in de Marokkaanse gemeenschap in Nederland en te dienen als middel om de verschillen tussen linkse en rechtse Marokkaanse groeperingen te overbruggen. De Nederlandse overheid beschouwde de moskeeën als voornaamste gesprekpartners. Twintig jaar na de oprichting van het KMAN, en terugkijkend op wisselende successen – met de kerkacties als absolute hoogtepunt – had het KMAN zijn bestaansrecht vrijwel verloren.

DEEL II ORGANISATIES EN HUN BANDEN MET MAROKKO, 1994-2010

Unie van Marokkaanse Moskeorganisaties in Nederland

Toen het KMAN en de Amicales geleidelijk van het strijdtoneel verdwenen, wonnen de moskeeën aan terrein. De institutionalisering van de islam in Nederland is reeds door anderen beschreven.¹²⁶ Ik beperk me hier tot de relatie tussen moskeeën en de Marokkaanse overheid. Ik bespreek in het bijzonder de activiteiten van de Unie van Marokkaanse Moskeorganisaties in Nederland (UMMON). In de geschiedenis van het KMAN en de Amicales speelden moskeeën een niet te verwaarlozen rol. Eerder wees ik op de weigering van de eerste Amsterdamse moskee, die nauwe banden onderhield met de Amsterdamse afdeling van de Amicales, om illegaal in Nederland verblijvende landgenoten onderdak te verlenen. Dezelfde moskee speelde een kwalijke rol bij de demonstratie in de Ferdinand Bolstraat tegen het KMAN in 1977. Het KMAN en andere linkse sympathisanten beschouwden moskeeën van meet af aan als geestverwanten en later als erfgenamen van de Amicales. De Amicales hadden een ambivalente houding ten aanzien van de moskeeën.

Mohammed Echarrouiti is een van de oprichters en de huidige voorzitter van de UMMON. Hij werd in 1950 in een klein dorpje nabij Al Hoceima geboren. Hij groeide op in een boerengezin waar hij alle ruimte kreeg om zich verder te ontwikkelen. Zijn schoolloopbaan stond in het teken van islamonderwijs, en voerde hem naar verschillende Marokkaanse steden. De eerste keer dat Echarrouiti Nederland aandeed was

voor een vakantie in de zomer van 1969. Bij het aanbreken van het nieuwe schooljaar vertrok hij weer naar zijn geboorteland om een jaar later voorgoed terug te keren naar Nederland. Hij weet nog precies wanneer: het was 27 oktober 1970. Hij vond onderdak bij zijn oom in het pension. Twee jaar later, in 1972, kwam het gezin van zijn oom over vanuit Marokko. Echarrouti verruilde zijn pensionkamer om bij het gezin in te trekken. Er volgden baantjes in een drukkerij, en in een bakkerij en als conciërge. De eerste jaren van zijn verblijf in Nederland had Echarrouti geen geldige verblijfspapieren. Tijdens de regularisatieacties van 1975 kwam hij in aanmerking voor een verblijfsvergunning.

Ondanks zijn drukke bestaan in Amsterdam – hij wisselde zijn lange werkdagen met ontmoetingen met vrienden uit alle windstreken – had Echarrouti een onbevredigd gevoel. Met zijn theologische achtergrond voelde hij een grote verantwoordelijkheid om zijn landgenoten in Nederland te onderwijzen in islamitische zaken.

Toen ik net in Nederland arriveerde, viel mij op dat de Marokkanen die eerder waren gemigreerd weinig binding hadden met het geloof. Mijn ouders waren arme boeren en werkten hard om mij naar school te kunnen sturen. Het voelde als een morele plicht om andere Marokkanen de islam bij te brengen. Als ik het niet zou doen, zou Allah mij straffen.¹²⁷

Omdat Echarrouti op dat moment illegaal verbleef in Nederland had hij naar eigen zeggen niets te verliezen. De gedachte dat hij opgepakt en uitgezet kon worden, motiveerde de vrome Echarrouti om actie te ondernemen. Hij bezocht meerdere pensions en sprak er met Marokkanen. Hij constateerde dat er onder Marokkanen grote behoefte was aan een gebedsruimte. Op speciale gelegenheden, zoals tijdens de vastenmaand Ramadan, organiseerde Echarrouti gezamenlijke gebedsdiensten in pensions. Het was het eerste initiatief in de richting van een eigen gebedsruimte voor Marokkanen in Amsterdam. Pogingen om een gebedsruimte in te richten in de Marokkaanse sociëteit in de Amsterdamse Jordaan mislukten. Echarrouti en de zijnen moesten uitwijken naar de Nieuwe Herengracht waar ze een ruimte voor enkele uren huurden. De opkomst voor het feestgebed was overweldigend, en dat motiveerde Echarrouti om werk te maken van een eigen permanente gebedsruimte in de hoofdstad.

Een jaar lang trokken Echarrouti en zijn medestanders langs pensions en andere plekken waar Marokkanen samenkamen om geld in te zamelen voor een eigen gebedsruimte. Een Marokkaanse eigenaar van een pension in Amsterdam-Oost hoorde van de plannen en stond zijn auto af aan de initiatiefnemers. Ze mochten zo lang als nodig was gebruik maken van zijn auto. Wel waarschuwde hij hen voor de eventuele anti-Arabische sentimenten in de stad als gevolg van de oliecrisis van 1973. Van de Amsterdamse politie kregen ze alle medewerking. De inzamelactie was een groot succes. Dankzij de gulle giften van Marokkaanse arbeiders opende de eerste Amsterdamse moskee in de Van Ostadestraat in september 1974, nog voor de oprichting van de Amicales en het KMAN, zijn deuren. De moskee vond, zoals gezegd, een bijzondere plek: in de crypte van een kerk. De enorme toeloop van moskeegangers wakkerde een gevoel van jaloezie aan bij de kerkbeheerder die als gevolg van de secularisatie geconfronteerd werd met een leegloop.

Het eerste jaar werd de moskee alleen gebruikt als gebedsruimte. Daarna werden ook sociaal-maatschappelijke activiteiten ontwikkeld. Vanaf 1975 konden kinderen er

Dankzij de gulle giften van Marokkaanse arbeiders opende de eerste Amsterdamse moskee in de Van Ostadestraat in september 1974 zijn deuren. De moskee bevond zich in de crypte van een kerk (privécollectie Abdellatif Maaroufi).

In 1982 verhuisde de moskee naar een grotere locatie aan de Weesperzijde, op nummer 76 (privécollectie Abdellatif Maaroufi).

terecht voor taalonderwijs, terwijl hun ouders alfabetiseringscursussen konden volgen. Vrijwilligers van de moskee bezochten regelmatig zieken. De maatschappelijke betrokkenheid van de moskee bleek ook uit de begeleiding van Marokkanen met schulden en van vrouwen die slachtoffer waren van huiselijk geweld. De noodzaak om een aparte ruimte voor vrouwen in te richten in de moskee was er aanvankelijk niet. Er waren op dat moment simpelweg te weinig Marokkaanse vrouwen in Amsterdam. Die vrouwenruimte kwam er pas in 1982. Inmiddels was de moskee verhuisd naar een grotere locatie. Aan de Weesperzijde, op nummer 76, vestigde de moskee, die voortaan de Al Kabir-moskee heette (de Grote Moskee), definitief zijn reputatie in Amsterdam. In datzelfde jaar vond ook de officiële oprichting van de UMMON plaats. Volgens Echarrouti was de oprichting van de UMMON een keuze voor een meer permanent verblijf in Nederland.

Toen we net begonnen met het zoeken naar een gebedsruimte, stelden we onszelf de vraag of we echt in Nederland wilden blijven. Want als we terug zouden keren naar Marokko, wat

zou er dan gebeuren met onze moskeeën? We droomden allemaal van een terugkeer, maar een moskee en een school zouden ons verblijf in Nederland vergemakkelijken en wellicht zouden we dan voor altijd blijven.¹²⁸

De UMMON beschouwde zichzelf als een neutrale en onafhankelijke organisatie, ofschoon er banden waren tussen de eerste Marokkaanse moskee en de Amicales in Amsterdam. Een aantal moskeebestuurders van het eerste uur was, zoals gezegd, ook actief in het bestuur van de Amicales. De neutraliteit van de UMMON werd in twijfel getrokken door het KMAN. Geïnspireerd door de negatieve ervaringen met moskeeën, wees het KMAN de UMMON aan als verlengstuk van het Marokkaanse regime. Volgens Echarrouiti strookte dit beeld niet met de werkelijkheid.

De UMMON werd noch door de Nederlandse overheid, noch door de Marokkaanse overheid beïnvloed of gestuurd. We handelden in het belang van de Marokkanen in Nederland. We werkten met Marokko op punten die voor de gemeenschap belangrijk waren en anderzijds werkten we met Nederland als het ging om Nederlandse aangelegenheden. De beschuldigingen dat wij de rechterarm van Hassan II waren kloppen absoluut niet. Marokko heeft de moskeeën in Nederland nooit financieel of materieel gesteund. Er kwam nooit een brief van Marokko waarin stond wat we moesten doen en hoe. Marokko heeft dit nooit gedaan en zal dat ook nooit doen, want in Nederland zullen ze geen luisterend oor vinden.¹²⁹

In de relatie tussen de UMMON en de Marokkaanse overheid speelde nog een andere factor een rol: het geld dat opgehaald werd voor de aankoop van moskeegebouwen belandde niet in Marokko. Volgens Driss Boujoufi, die vanaf het begin betrokken was bij de oprichting van de UMMON, zag Marokko hiermee een belangrijke inkomstenbron verdwijnen.

In de jaren 1970 was het Marokkaanse regime niet blij met de oprichting van moskeeën. Het ontstaan van moskeeën betekende een meer permanente vestiging in Nederland. Wie bouwt, blijft namelijk. Marokko was aanvankelijk tegen een permanente vestiging van zijn onderdanen in het buitenland. Marokko wilde juist dat Marokkanen zouden gaan werken om terug te keren met veel geld. Dat was altijd de bedoeling geweest. Wij van de moskeeën hadden een plicht tegenover ons geloof, maar ook tegenover de gelovigen. Wie zijn geloof belijdt, heeft ook recht op een moskee. De moskeeën hebben door de stichting van gebedsruimten als eerste geïnvesteerd in de integratie van moslims en Marokkanen in de Nederlandse samenleving. Wij waren op zoek naar een plek in de Nederlandse samenleving en in de toekomst van die samenleving. Er gaan miljoenen om in moskeeën, maar er wordt ook veel geïnvesteerd. Natuurlijk heeft Marokko veel liever dat al dat geld geïnvesteerd wordt in het herkomstland zelf.¹³⁰

De banden tussen de UMMON en de Marokkaanse overheid waren volgens Boujoufi dus niet evident aanwezig. Volgens hem waren er twee conflicterende groepen: het KMAN en de Amicales. Het was in zijn ogen een strijd tussen links en rechts, waarin de UMMON werd meegevoerd. Dat de Unie een verlengstuk was van het Marokkaanse regime verwijst hij naar het rijk der fabelen.

De scherpe tegenstellingen tussen de Amicales en het KMAN hebben de UMMON geen goed gedaan. Er was sprake van een onderlinge oorlog en wij stonden er tussenin. Dat deed de Unie geen goed. Wij kozen geen kant. Wij hadden een religieuze boodschap en iedereen was welkom, ongeacht politieke voorkeur. Voor ons was het geloof de bindende factor; we

hadden niks te maken met de politieke ideologieën uit die tijd. De beschuldigingen aan ons adres was voor hen een manier om hun politieke ideeën op te leggen aan de Marokkanen. Omdat wij geen standpunt innamen met betrekking tot de Marokkaanse politiek, vonden de Amicales dat wij tegen Marokko waren. Tegelijkertijd beweerde het KMAN dat wij beïnvloed werden door de Marokkaanse overheid. Dat betekende dat wij ons niet vrijelijk konden bewegen in Marokko en Nederland. Wij zijn van twee kanten tegengewerkt. Maar uiteindelijk waren wij de lachende derde. Toen het KMAN en de Amicales zwakker werden, werden wij sterker. Onze moskeeën werden altijd druk bezocht, en we speelden een belangrijke rol in het leven van Marokkaanse arbeiders en hun gezinnen.¹³¹

Hernieuwde strijd

De beschuldigingen tegen de UMMON intensiverden in het begin van de jaren 1990, nadat de Amicales ophiielden een dominante rol te spelen in het Marokkaanse organisatieleven. In maart 1993 presenteerde Mohammed Rabbae, toen directeur van het Nederlands Centrum Buitenlanders, zijn boek *Naast de Amicales nu de UMMON. De mantelorganisaties van de Marokkaanse autoriteiten in Nederland*. Hij bestempelde de UMMON als erfgenamen van de Amicales: ‘Ze zou Marokkanen in Nederland bespioneren en intimideren’.¹³² Marokkanen die kritisch waren ten opzichte van het Marokkaanse regime zouden verklikt worden bij de Marokkaanse autoriteiten, aldus Rabbae. Rabbae probeerde in interviews altijd nadrukkelijk afstand te nemen van het Marokkaanse regime en duidelijk te maken dat dat regime wel in Marokkanen in Nederland was geïnteresseerd. Bij herhaling vertelde hij in de pers een verhaal over een bezoek in 1989 van zijn oude buurjongen uit Marokko.

Hij kwam bij mij thuis logeren, en de volgende dag stelde hij voor een wandelingetje te maken. Het was zondagochtend, direct na het ontbijt. Toen zei hij ineens: eigenlijk ben ik hier niet zo maar, ik ben naar jou toegestuurd. O ja, waarom? Om jou te vragen of je niet terug wil naar Marokko. Wij hebben mensen zoals jij hard nodig, je bent de beste ambassadeur van de Marokkanen in Nederland, en trouwens, niet alleen van de Marokkanen, van nog tien andere nationaliteiten ook. Als je terugkomt kun je minister van migratie worden. Dan denk je, verdorie, minister, dat is niet niks. En als ik dat niet wilde, kon ik ook een eigen politieke partij oprichten in Marokko. Marokko is veranderd, zei hij, er is meer democratie gekomen, meer openheid, en we moeten natuurlijk een brug slaan naar Europa. Mensen als jij die hun sporen hier verdiend hebben, krijgen een belangrijke rol te spelen in die brugvorming. Ik zei, verdomme, ik dacht dat jij de buurjongen was – wat doe jij tegenwoordig? Nou, hij werkte bij de veiligheidsdienst, en hij was op mij afgestuurd door de Marokkaanse veiligheidsdienst. Ik heb meteen afscheid van hem genomen.¹³³

Rabbae's boek leidde in het voorjaar van 1993 tot een stortvloed aan krantenberichten en Kamervragen.¹³⁴ In deze strijd tussen het NCB en de UMMON weerklonk de echo van de strijd tussen Amicales en KMAN van enkele jaren ervoor. Het ging opnieuw vooral over banden met het land van herkomst. De uitgebreide publieke discussie over die banden, die hieronder enigszins uitgebreid wordt beschreven, had vervolgens ook een weerslag op de invulling van die banden.

De PvdA-fractie in de Tweede Kamer vroeg in maart 1993, meteen na het verschijnen van Rabbae's boek, opheldering over de rol van de UMMON. Volgens het NCB was

UMMON een mantelorganisatie van de Marokkaanse overheid die Marokkanen in Nederland regelmatig intimideerde. PvdA-Kamerlid Lilipaly, voorzitter van de vaste Kamercommissie voor het minderhedenbeleid, kondigde nadat hij het boek in Utrecht in ontvangst had genomen, direct aan dat hij Kamervragen zou stellen. In het boek had NCB-directeur Rabbae documenten en (vooral anonieme) getuigenverklaringen gebundeld waaruit bleek dat de UMMON een mantelorganisatie was van de Marokkaanse regering. Die theorie was niet nieuw, maar volgens het NCB was het de eerste keer dat alle informatie bijeen was gebracht. UMMON spande een kort geding aan tegen het NCB dat op 7 april 1993 diende. De UMMON ontkende al eerder deze beschuldigingen en weersprak dat de unie directe banden had met de Marokkaanse koning Hassan II. Volgens het boek van Rabbae waren er vijftien gevallen bekend van Nederlandse Marokkanen die tijdens hun vakantie in Marokko waren gearresteerd in verband met hun kritische houding ten opzichte van de Marokkaanse autoriteiten of de mantelorganisaties Amicales en UMMON, of in verband met politieke of vakbondsactiviteiten in Nederland. De Marokkaanse overheid voerde een actieve politiek om de Marokkaanse gemeenschap in Nederland in haar greep te krijgen of te houden. De UMMON speelde daarin een centrale rol, aldus Rabbae, en trad op als handlanger van het Marokkaanse regime. Die invloed ging vooral via de moskeeën in Nederland, die volgens Rabbae voor een groot deel onder controle van de Marokkaanse autoriteiten stonden. Dat was een aantasting van de mensenrechten, betoogde de NCB-voorzitter. In het verleden gebeurde dit via de Amicales, maar de UMMON had die taak overgenomen, volgens Rabbae. Lilipaly verzuchtte dat hij dacht dat die tijd achter ons lag. ‘Maar blijkbaar zijn er elementen die de migrantengemeenschap in ons land willen ontregelen, en daarmee de hele samenleving.’ De PvdA'er pleitte voor onderzoek naar de kwestie. Volgens Rabbae wilde de UMMON voorkomen dat Marokkanen integreerden. Verder wilde de UMMON verhinderen dat Marokkanen vrije en mondige burgers werden, die geen geld meer wilden storten in de Marokkaanse staatskas. Intimidatie en dreigementen waren de UMMON niet vreemd bij de pogingen dat doel te bereiken, aldus de NCB-directeur.¹³⁵

Er dreigde in Nederland, schreef *NRC Handelsblad* naar aanleiding van de presentatie van Rabbae's boek, een onzichtbare Marokkaanse rechtsorde te ontstaan die de integratie van de Marokkaanse gemeenschap in Nederland belemmerde. ‘De UMMON was een handlanger van de Marokkaanse overheid, die Marokkanen in Nederland in haar greep hield en repressie en geweld niet schuwde’, schreef *NRC Handelsblad* op basis van Rabbae's boek.¹³⁶ Het recht van de Marokkanen zich in Nederland vrij te organiseren werd ondergeschikt gemaakt aan de belangen van de Marokkaanse overheid, voegde *Het Parool* daaraan toe, naar aanleiding van de boekpresentatie. Rabbae waarschuwde ‘dat het ergste valt te vrezen als Marokko de kans krijgt een netwerk op te bouwen rond de Marokkanen in Nederland. Dat zal negatieve gevolgen hebben voor de vrije ontplooiing van de Marokkaanse gemeenschap en voor haar integratie in de Nederlandse samenleving’.¹³⁷

UMMON ontkende, schreef *Trouw*, dat zij fungeerde als dekmantel voor de lange arm van de Marokkaanse overheid in Nederland. Driss Boujoufi, vicevoorzitter van de UMMON, meende dat het NCB ‘tegen alle organisaties is, die zich niet aan het NCB willen binden.’ Hij ontkende betrokken te zijn bij pogingen Marokkanen te intimide-

ren, die vorig jaar een onafhankelijke moskee-organisatie hadden opgericht. Rabbae had in zijn boek geschreven dat Boujoufi en UMMON-voorzitter Echarroui hadden geprobeerd de oprichting van deze organisatie te verhinderen, met hulp van het Marokkaanse consulaat in Amsterdam. Volgens Rabbae was er sprake van samenspel tussen het Marokkaanse consulaat en topfiguren van de UMMON die probeerden Marokkanen te binden aan de officiële, door de Marokkaanse overheid opgezette organisaties en onafhankelijke initiatieven tegen te werken.¹³⁸

Enkele dagen later kwam het KMAN met het verwijt dat het NCB het boekje gebruikte om een oude stammenstrijd op te rakelen en er zelf van te profiteren. Het NCB had het KMAN verweten verbreding na te streven, onder meer door samenwerking in de Stedelijke Marokkaanse Raad in Amsterdam. 'Samenwerking tussen Marokkanen moet gebroken worden. Zij moeten elkaar weer gaan wantrouwen opdat het NCB weer een centrale positie als onpartijdige instantie kan innemen', schreef het KMAN in een open brief.¹³⁹

In een moskee in Amsterdam werd kort daarop gevochten door Marokkanen onderling. Die vechtpartij werd eerst niet en vervolgens wel met de strijd tussen NCB en UMMON in verband gebracht. Jan Beerenhout, beleidsadviseur van de Amsterdamse politiekorpsleiding, meende dat een dieper liggende oorzaak van het conflict was dat de ene groep Marokkanen voor snelle integratie in Nederland was, terwijl de andere vond dat de Marokkanen zich eerst moesten emanciperen en pas daarna integreren. 'Als de Marokkanen snel integreren, maken organisaties als het NCB en het KMAN zichzelf overbodig', zei Beerenhout. Op lokaal niveau hadden de Marokkanen het NCB al niet meer nodig en het NCB zag zijn invloed afnemen, volgens Beerenhout.¹⁴⁰

UMMON eiste een dwangsom van honderdduizend gulden voor elke keer dat Rabbae of het NCB de UMMON beschuldigde van spionage en intimidatie, schreef *NRC Handelsblad*. De advocaat van het NCB voerde aan dat het erg vreemd zou zijn als Rabbae zou moeten zwijgen, terwijl anderen discussieerden over zijn boek. *NRC Handelsblad* gaf meer achtergrondinformatie. De UMMON was een vereniging van plaatselijke moskeeën (negentig van de 118 waren er bij aangesloten) en coördineerde voor hen verscheidene zaken, zoals het onderwijs in de moskeeën. Ze was zich steeds meer, zo betoogde de raadsheer van de UMMON, gaan bezighouden met de integratie van de Marokkanen in de Nederlandse samenleving. [...] Dat zou voor de positie van het NCB bedreigend zijn, volgens de advocaat. Volgens Boujoufi speelde Rabbae met vuur en leidden zijn uitspraken tot spanning onder de Marokkanen. Het waren de vrienden van Rabbae die in de Amsterdamse moskee de zaak kwamen opstoken, meende Boujoufi. Volgens andere Marokkanen was de vechtpartij het gevolg van het ontslag van de imam. Mensen werden geïntimideerd op het consulaat, vaak in aanwezigheid van Echarroui en Boujoufi, en vervangen door UMMON-gezinde imams, schreef *NRC Handelsblad* zonder vermelding van de naam van de informant.¹⁴¹

UMMON verloor het kort geding tegen het NCB. De rechtbank achtte de uitspraken van Rabbae voldoende onderbouwd.¹⁴² In *Het Parool* ging David Pinto, directeur van het Intercultureel Instituut in Groningen, nader in op de achtergronden van de rechtszaak. Pinto schreef:

Sinds wanneer is het [...] de taak van het NCB om voor politie te spelen? Is het niet vreemd dat de directeur van een welzijnsinstelling zich geroepen voelt deze zaak uit te gaan zoeken? [...] Als Rabbae [...] de kostbare tijd van het NCB besteedt aan het verkeerde doel,

schaadt hij daarmee de belangen van zeer veel mensen. In de eerste plaats versterkt zijn kruistocht tegen de UMMON de vooroordelen tegen buitenlanders. Ik merk dat het steeds vaker voorkomt dat Nederlanders denken dat iedere (religieuze) activiteit van buitenlanders geleid wordt vanuit het buitenland. De strijd tegen de UMMON bevestigt het vooroordeel dat buitenlanders in Nederland een vijfde kolonne vormen, dat zij in de eerste plaats denken aan de belangen van hun landen van herkomst.¹⁴³

In *Trouw* haalden Mustapha el Filali, voorzitter van de Marokkaanse Raad Zeeburg, en Ron Haleber, islamoloog en adviseur van de allochtone zelforganisaties in het stadsdeel Zeeburg, fel uit naar het NCB.

De aanval van het NCB op de UMMON zette de beginnende brede samenwerking tussen vooruitstrevende en meer behoudende Marokkanen op stedelijk en buurtniveau op het spel. Zo werkt in stadsdeel Zeeburg van Amsterdam de Marokkaanse Raad Zeeburg als overkoepelende federatie van buurtorganisaties in het kader van de Stedelijke Marokkaanse Raad (SMR). Op voorstel en onder druk van de gemeente Amsterdam kwam dit brede samenwerkingsverband van Marokkaanse organisaties tot stand, waarin ook de UMMON participeert. Nu het NCB de UMMON afschildert als verklikkersorganisatie van de Marokkaanse overheid, opvolger van de ter ziele gegane Amicales, dreigt deze beschuldiging de brede samenwerking van 'linkse' en 'rechtse' migranten onmogelijk te maken. [...] Duidelijk is dat indien andere steden het Amsterdamse model overnemen, het NCB met zijn directeur Rabbae zijn vertegenwoordigende functie zou verliezen en deze zou moeten afstaan aan de zelforganisaties. Hoe is de situatie bij de zelforganisaties van Marokkanen? Zij worden bemand door een zwak organisatorisch kader, dat zich, zeker schriftelijk, meestal slechts met moeite in de Nederlandse taal kan uitdrukken. [...] Topfunctionarissen als Rabbae, die over een goedbemande Nederlandse overheidsorganisatie als de NCB kunnen beschikken, hebben zo bij voorbaat al een enorme voorsprong. [...] De complottheorie van het NCB bewijst met zijn beschuldigingen de Marokkaanse gemeenschap de slechts denkbare dienst. Het NCB belemmert door het oprakelen van oude persoonlijke vetes en ideologische stammenstrijd in feite de ontplooiing van de zelforganisaties en de emancipatie van de Marokkaanse gemeenschap.¹⁴⁴

Ali Lazrak, medewerker van het Marokkaanse radioprogramma van de NOS, schreef in *Trouw* dat de UMMON er in geslaagd is een duidelijke groep Marokkanen aan zich te binden.

Voor de welzijnsorganisaties waren de Marokkaanse moskeegangers een zeer lastige groep waar geen eer aan te behalen viel. De moskeeën zelf waren tot voor kort zeer geïsoleerde en in zich zelf gekeerde organisaties. Niet-religieuze activiteiten behoorden niet tot hun doelstellingen. Door bezuinigingen en het veranderende karakter van de migratie is daarin verandering gekomen. De publicatie van Rabbae had niets substantieels toegevoegd aan wat reeds bekend was over de UMMON. Het bestaan van contacten tussen de UMMON en de Marokkaanse autoriteiten is nooit ontkend of tegengesproken, door de UMMON noch door de Marokkaanse overheid. De intimidatiepraktijken waaraan de Marokkaanse overheid zich schuldig maakt, zijn ook niet nieuw. Jaarlijks worden aan de Marokkaanse grenzen Marokkanen uit Nederland aangehouden, verhoord en geïntimideerd. [...] Waar de heer Rabbae niet in is geslaagd, is de aard van de contacten tussen de Marokkaanse autoriteiten en de UMMON boven water te brengen. [...] Teleurstellend is dat de beschuldigingen niet op harde bewijzen gestoeld zijn. Dat betekent dat de Marokkaanse overheid ongehinderd kan doorgaan met het willekeurig oppakken en intimideren van Marokkanen die hun vakantie willen doorbrengen in hun vaderland.¹⁴⁵

De rel leidde tot het opbreken van verschillende samenwerkingsverbanden.¹⁴⁶ Veertig Marokkanen stuurden een brief aan de Amsterdamse burgemeester Van Thijn met het verzoek 'de Marokkaanse gemeenschap te vrijwaren van "invloeden van buitenaf"'. Daarmee bedoelden ze niet de invloed van de Marokkaanse overheid, maar die van het NSB die de 'kostbare en breekbare' samenwerking tussen Marokkaanse organisaties verstoorde.¹⁴⁷

In mei 1993 drong een meerderheid van politieke partijen in de Tweede Kamer aan op een onderzoek naar het handelen van de Marokkaanse overheid in Nederland. Minister van Binnenlandse Zaken Dales (PvdA) liet door de BVD een onderzoek instellen.

Enkele maanden later probeerden journalisten en experts vast te stellen wat het probleem was van de 'Marokkaanse gemeenschap'. De Marokkaanse gemeenschap in Nederland wordt gekenmerkt door een gebrek aan interne samenhang. Anders dan bijvoorbeeld de Turken kregen zij sinds hun vertrek weinig steun uit eigen land. De schaarse aandacht die er wel was, verdeelde de Marokkanen in twee kampen: pro of contra het regime van koning Hassan II. Volgens minister Rafiq Haddaoui, die sinds 1990 belast is met zorg voor de Marokkanen in het buitenland, is de desintegratie vooral een Nederlands probleem, ontstaan 'door een samenspel van negatieve factoren: de zogenaamde opposanten, de Amicales, Nederlandse politieke partijen soms ook, en een pers die de neiging heeft vooral de negatieve aspecten te benadrukken'.

Organisaties van Marokkanen werden geplaagd door factiestrijd, concurrentie tussen verscheidene leiders, en de tegenstelling Berbers versus Arabisch sprekkenden.

Als de tegenstellingen in het verleden naar buiten kwamen was het altijd in de vorm van een strijd tussen voor- en tegenstanders van het Marokkaanse regime. Dat regime hield er een sinistere reputatie aan over, wat de Nederlandse overheid nog afkeriger van samenwerking maakte dan ze al was. Nederland hield de gewenste integratie van de migranten liever zelf in de hand, via het welzijnswerk. Hulp van thuis kregen ze dus niet, in tegenstelling tot de Turken, en dat is een belangrijke reden waarom juist in de Marokkaanse gemeenschap de samenhang uitbleef. [...] De schaarse pogingen tot hulp waren ook wat onhandig. Vanuit Marokko gestimuleerde verenigingen van emigranten, de 'Amicales', verwerden snel tot verenigingen van verklikkers, die zoveel tips gaven dat zelfs de toch goed uitgeruste veiligheidsdiensten van het land er niets mee aan konden.¹⁴⁸

Volgens Boujoufi is dankzij Rabbae's publicatie de positie van moskeeën juist versterkt: 'Het vertrouwen in de UMMON is niet afgenomen. Er zijn sinds 1992 tientallen moskeeën bijgekomen en het bezoekersaantal is sindsdien alleen maar gestegen'.¹⁴⁹ Het geringe bewijs dat Rabbae aandroeg verzwakte niet het beeld van de 'lange Marokkaanse arm'. In de periode daarna bleef het kleven aan de UMMON.

Ondanks de grote politieke tegenstellingen beperkte de animositeit zich vooral tot de kaders van de organisaties. Wie lid was van de Amicales of van het KMAN kon evengoed een godvrezende moslim zijn die elke vrijdagmiddag zijn gebeden verricht in een van de UMMON-moskeeën. Toch heeft de onderlinge strijd, die het hevigst was in de jaren 1970 en 1980, zijn sporen nagelaten. Volgens Boujoufi ondervindt de Marokkaanse gemeenschap in Nederland nog altijd hinder van die onrustige periode.

Toen het KMAN en de Amicales nog bestonden was alles min of meer duidelijk: het KMAN was een linkse organisatie, terwijl de Amicales rechts van het politieke spectrum opereer-

den. Toen beide organisaties wegvielen, bleven die tegenstellingen bestaan, maar was niet langer duidelijk van wie het 'gevaar' kwam. Die erfenis doet de Marokkaanse gemeenschap geen goed. We kunnen nog steeds geen collectieve vuist maken voor belangenbehartiging van Marokkanen in Nederland. Omdat die oude tegenstellingen nog steeds domineren, heerst er nog altijd veel onderlinge wantrouwen. Dat zorgt voor vertragingen en stagnatie.¹⁵⁰

Mohamed Echarrouti typeerde deze periode als een donkere bladzijde uit de Marokkaanse geschiedenis in Nederland. 'Niemand heeft van deze periode geprofiteerd. Achteraf kunnen we vaststellen dat de moskeeën gewonnen hebben, omdat ze over-eind zijn gebleven. Maar als Marokkaanse gemeenschap hebben we verloren'.¹⁵¹

De banden tussen de Marokkaanse overheid en de moskeeën waren dan wel niet geïnstitutionaliseerd, de moskeeën van de UMMON waren bij uitstek de plekken waar Marokkanen bij elkaar kwamen. Er was nauwelijks een alternatief, dat gold vooral voor de periode na het KMAN en de Amicales. Voor velen was de moskee een ontmoetingsgelegenheid en een plek waar hulp gevonden kon worden bij het schrijven of lezen van brieven. Het is logisch dat bij die samenkomsten alledaagse informatie, maar ook politieke en sociale gebeurtenissen en nieuwtjes uit Marokko werden uitgewisseld. Of zoals Driss Boujoufi het verwoordde: 'In de moskee werd wel gesproken over de huizenprijzen in Marokko, maar huizen werden er nooit verkocht'.¹⁵² In dat opzicht kan de moskee beschouwd worden als een plek waar banden met het land van herkomst mogelijk werden gemaakt, zonder dat de Marokkaanse overheid de inhoud van die banden bepaalde.

De veranderde Marokkaanse emigratiepolitiek vanaf halverwege de jaren 1990 had gevolgen voor de relatie met moskeeën in het buitenland. Regelmatig viel er een uitnodiging van de Marokkaanse ambassade of consulaten op de mat van de UMMON. Volgens Boujoufi was dat een logisch gevolg van de sterke positie van moskeeën in de samenleving en de prominente rol die zij innemen in het leven van Marokkanen in Nederland. De UMMON werkte bijvoorbeeld met de Marokkaanse overheid samen door enkele moskeeën als stemlokalen voor referenda ter beschikking te stellen. Campagnes voor specifieke politieke partijen werden naar eigen zeggen uitgesloten.

De samenwerking tussen Marokko en de moskeeën blijkt ook uit de zending van Marokkaanse imams tijdens de Ramadan naar Nederland en andere landen met een grote Marokkaanse gemeenschap. Het zenden van imams tijdens de Ramadan gebeurde vanaf 1970, overigens op verzoek van moskeebesturen in Nederland.¹⁵³ Voor de aanwerving van imams richten moskeebesturen zich tot de eigen netwerken en achterban. De behoefte om imams uit Marokko aan te trekken is gering, en stuit bovendien op verzet bij de moskeegangers die geen bemoeienis wensen vanuit het herkomstland. Verder zijn de religieuze banden met Marokko, die bepaald zouden zijn door de bijzondere positie van de koning als leider der gelovigen, gering. Weinig moskeeën in Nederland houden de Marokkaanse tijden van de vastenmaand Ramadan aan, maar volgen die van Mekka. Dit alles duidt erop dat de invloed van de Marokkaanse overheid op de religieuze beleving van Marokkanen in Nederland beperkt is.¹⁵⁴

De incidentele samenwerking werd ook door Echarrouti niet a priori afgewezen.

We hadden geen expliciete samenwerkingsverbanden met de Marokkaanse overheid, maar de gesprekken in en rondom de moskee gingen vaak over Marokko. Veel moskeegangers voelen nog een sterke verbondenheid met hun herkomstland en hebben daar allerlei zaken lopen. Bovendien leven we in een wereld die steeds kleiner wordt, waarom zouden we daar Marokko – het land waar onze bezoekers de meeste binding mee hebben – niet bij betrekken?¹⁵⁵

Een Marokkaanse moskee in Rotterdam?

In 2007 waren er 550 moskeen in Nederland waarvan 40 procent werd aangemerkt als Marokkaans. In 2000 waren er volgens *de Volkskrant* ongeveer vijftig moskeeën die waren aangesloten bij de UMMON. Daarnaast is er de Nederlandse Federatie van Maghrebijnse Islamitische Organisaties (NFMIO). Het Samenwerkingsverband Marokkanen en Tunesiërs (SMT) richtte de NFMIO in 1990 op om moskeeën te ontwikkelen, zonder overheidsbemoeienis uit Marokko.¹⁵⁶ Volgens het bestuur telde de organisatie in 2000 twintig moskeeën, die ‘vrije moskeeën’ werden genoemd. Zij gaan ervan uit dat de Nederlandse Marokkaanse moslimgemeenschap definitief hier blijft. Hun moskeeën hebben als doel meer aan de Nederlandse maatschappij en cultuur deel te nemen. De samenwerking tussen de vrije moskeeën onderling gaat moeizaam omdat ze het liefst zelfstandig en lokaal optreden.¹⁵⁷

Het hele debat tussen NCB en UMMON, zoals dat hierboven werd beschreven, leidde ertoe dat er vrees bestond voor beïnvloeding via moskeeën. Het ging daarbij niet alleen om invloed vanuit Marokko, maar vooral ook wat wordt genoemd een ‘radicale’ vorm van Islam of de Moslim Broederschap.¹⁵⁸ Over de vraag of er sprake is of was van bemoeienis door de Marokkaanse overheid via moskeeën bestaat onder onderzoekers verschil van mening. De moskeeën vormen geenszins een eenheid en er is geen geïnstitutionaliseerde bemoeienis met geloofszaken vanuit Marokko, zoals die wel geldt voor de Turkse moslims buiten Turkije in de vorm van de Diyanet.¹⁵⁹ Feitelijk ligt, wanneer het gaat om beïnvloeding, de wisselwerking tussen landen veel ingewikkelder, dan het simpele debat over beïnvloeding doet voor komen. Het voorbeeld van de Essalammoskee aan de Colosseumweg in Rotterdam, die op 17 december 2010 werd geopend laat dat mooi zien. In kranten werd de moskee de grootste van Europa of de grootste van Nederland genoemd, en een supermoskee of megamoskee. De koepel is 25 meter hoog en de twee minaretten zijn 50 meter hoog, en daarmee hoger dan de lichtmasten van het nabijgelegen voetbalstadion De Kuip. Er is een gebedsruimte voor 1500 mensen, en er zijn een winkel, bibliotheek, keuken, klaslokalen, kantoren en een zaal voor congressen. De periode tussen de eerste plannen en de opening van de moskee bestreek veertien jaar. Daarin vonden enkele grote debatten plaats over het ontwerp van de moskee, de financiering ervan en het bestuur. Omdat het daarbij ook ging om de oriëntatie op het land van herkomst wordt hier iets langer stilgestaan bij de geschiedenis van de ‘droom van de Marokkaanse gemeenschap in Rotterdam’, zoals het bij de eerste steenlegging in 2003 werd genoemd.¹⁶⁰

In 1988 werd in Rotterdam de Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond (SPIOR) opgericht, die een brug moest vormen tussen de gemeente en de lokale

moskeeverenigingen. De gemeente erkende hiermee moslims als gesprekspartner. Rotterdam was in 1991 de eerste stad in Nederland met een integraal moskeebeleid. De vertegenwoordigers van het lokale opbouwwerk waren sceptisch over deze nieuwe initiatieven omdat ze invloed van religieuze leiders vreesden.¹⁶¹ In 1991 verscheen de nota 'Moskeeën in Rotterdam' waarin een 'ontmenging van functies' werd bepleit. Moskeeën in Nederland waren gebedshuizen maar ook migrantenorganisaties en het middelpunt van lokale migrantenactiviteiten, met winkels en een theehuis. Het waren 'moskeeën om de hoek'. De kleine moskeeën sloten aan bij de behoeften van de bevolking. Moskeeverenigingen hadden een voorkeur voor relatief kleine moskeeën in woongebieden. De gemeentelijke overheid wilde echter inzicht krijgen in de activiteiten van de moskeeën. Om die reden opteerde ze voor de bouw van een paar grote moskeeën, die buiten de bewoonde gebieden moesten worden geplaatst en zich alleen met 'strikt religieuze zaken' mochten bezighouden. De gemeente Rotterdam was bereid beperkte steun te verlenen om die nieuwe moskeebouwplannen te realiseren.¹⁶²

De Marokkaanse gemeenschap op de zuidelijke Maasoever had in 1988 een verlaten keukenshowroom aan de Polderlaan tot de Essalammoskee verbouwd. Met donaties, collectes en de verkoop van kalenders werd de koopsom van 275.000 gulden en de verbouwing van 135.000 gulden betaald.¹⁶³ Omdat het gebouw aan de Polderlaan te klein en brandgevaarlijk was, werden er plannen gemaakt voor de bouw van een nieuwe moskee. Het nieuwe Rotterdamse gemeentelijke beleid sloot hierbij aan.

De nieuwe Essalammoskee werd niet betaald uit giften van Rotterdamse gelovigen, maar merendeels door sjeik Hamdan bin Rashid al-Maktoum uit Dubai (Verenigde Arabische Emiraten). Kosten van de bouw van de nieuwe moskee werden aanvankelijk geschat op negen à tien miljoen gulden. Sjeik Hamdan bin Rashid al-Maktoum schonk in eerste instantie 7,4 miljoen gulden op voorwaarde dat de grond waarop de moskee werd gebouwd eigendom werd van het moskeebestuur. In 1999 stemde de Rotterdamse gemeenteraad in met die voorwaarde (en week dus af van de normale erfpachtregeling) en keurde plannen voor een nieuwe moskee goed.¹⁶⁴

In 2002 keerde Leefbaar Rotterdam zich tegen de bouw van de moskee. Fractie leider Sørensen vond dat het afgelopen moest zijn met het bouwen van zulke grote gebedshuizen in Rotterdam.¹⁶⁵ Er kwam ook kritiek op het ontwerp vanuit andere hoek. Ergun Erkocu en Abdo Hammiche, onderdeel een groepje Turks-Marokkaanse bouwkundestudenten met als naam Me Mar, tekenden een ontwerp zonder minaretten, en met zonnepanelen en windmolens. Ze wilden een transparant ontwerp omdat er steeds werd gedacht, volgens hen: 'wat gebeurt er toch allemaal daarbinnen?'¹⁶⁶

Wij vinden dat in deze moskee alles open moet zijn. Je moet kunnen zien wat er gebeurt. Vaak hoor je verhalen dat er in moskeeën allerlei radicale verhalen worden verspreid en dat niemand eigenlijk precies weet wat er gebeurt. Wij willen juist laten zien wat er aan de hand is.¹⁶⁷

Hun ontwerp was een alternatief voor het plan van het architectenbureau Molenaar en Van Winden, dat in Rotterdam de voorkeur kreeg boven de hightech-variant van Me Mar. De moskee van Molenaar en Van Winden werd een moskee met 'prentenboekallure' genoemd. De Rotterdamse architect en lid van de Rotterdamse Welstands-

commissie Juliette Bekkering meende dat het karikatuur van een moskee was. 'Als je zo over the top gaat in het abstraheren en herkenbaar maken, loop je het gevaar totaal verkeerde verwachtingen te wekken. Zo van: het ziet er zo overduidelijk uit als een moskee, er zal wel een partycentrum in zitten'. Het wekte een associatie met Disneyland. Hammiche sprak smalend over een hoog Eftelinggehalte.¹⁶⁸ Molenaar en Van Winden gingen voor inspiratie naar Dubai. Bekkering zei hierover:

Ze stellen zichzelf de opdracht een 'herinnering' te bouwen. En waarmee komen ze terug? Met clichés, geabstraheerde Eftelingwokkels. [...] Wat ik mis, is een inhoudelijke interpretatie van het feit dat de moslimtraditie hier daadwerkelijk anders is dan daar.¹⁶⁹

Leefbaar Rotterdam probeerde afspraken over moskeebouw open te breken met als argument dat de sjeik nog steeds geen handtekening had gezet onder de zogenaamde grondruilovereenkomst, waardoor de grond eigendom zou worden van het moskeebestuur. Zou de sjeik dat niet snel doen, dan was er niet langer een afspraak, volgens Sørensen. Tegelijkertijd werd er vanuit de Rotterdamse gemeenteraad aangedrongen op cursussen en activiteiten vanuit de moskee voor 'opvoeding, leren van de Nederlandse taal, huiswerkbegeleiding en bestrijding van criminaliteit'.¹⁷⁰ Inmiddels liepen de kosten op. Drie miljoen gulden was drie miljoen dollar geworden en daarbij kwam 750.000 dollar voor aankoop van de grond.¹⁷¹

Wethouder Pastors (Leefbaar Rotterdam) meende in augustus 2003 dat hij met de voorzitter van de Stichting Moskee Essalam had afgesproken dat de Marokkanen de bouwstijl van de moskee zouden aanpassen zodat het een 'toonbeeld van integratie werd'. Pastors vond dat het moskeebestuur een 'groot gebaar' had gemaakt. 'Ik ben blij dat ze respect tonen voor de veranderde opvattingen in de maatschappij ten aanzien van integratie van mensen met een traditionele moslimcultuur, en bereid zijn mee te werken aan een minder traditioneel ontwerp'.¹⁷² Het nieuwe ontwerp zou minder 'duizend-en-een-nachtstijl' moeten zijn.¹⁷³ Het bestaande ontwerp werd 'een vulgaire, kitscherige oriëntaalse suikertaart' en 'een groot, triomfalistisch gebouw' genoemd. Herman Meijer, voorzitter van GroenLinks, 'vond het vooral raar dat het geen evident Marokkaans gebouw was'.¹⁷⁴ In verband met de gesprekken over herziening van het ontwerp werd de ondertekening van het grondruilcontract uitgesteld. Het bestuur van de Essalammoskee sprak Pastors weerslag van het gesprek tegen: het ontwerp werd niet aangepast.¹⁷⁵ Het bestuur van de Essalammoskee spande een kort geding aan tegen de gemeente Rotterdam om af te dwingen dat de grondruilovereenkomst werd getekend.¹⁷⁶ De gemeente moest tekenen, maar benadrukte nogmaals dat er in de Essalammoskee cursussen en praatgroepen moesten komen om de integratie te bevorderen.¹⁷⁷

In 2003 werd de eerste steen gelegd. Burgemeester Opstelten haalde zich de woede van sommige moslims op de hals door te spreken over een 'exotische attractie'.¹⁷⁸ Kort na de eerste steenlegging ontstonden er opnieuw conflicten omtrent de moskee. De Tweede Kamerleden Wilders (VVD), Eurlings (CDA) en Eerdmans (LPF) stelden schriftelijke vragen aan de ministers van Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Zaken en Justitie over sjeik Hamdan bin Rashid al-Maktoum, minister van Financiën van de Verenigde Arabische Emiraten. Zijn familielid Mohammed bin Rashid al-Maktoum, minister van Defensie, zou op zijn website terroristische daden hebben verheerlijkt.

De Kamerleden vreesden dat met deze financiële steun fundamentalistisch gedachtegoed zou worden uitgedragen. 'Als het waar is dat het geld uit de fundamentalistische hoek komt, moet de bouw van de moskee worden stopgezet', vond Eerdmans.¹⁷⁹ Sjeik Hamdan bin Rashid al-Maktoum zou miljoenen dollars hebben geschonken aan de Taliban en aan fundamentalistische moslims in Pakistan.¹⁸⁰ De verdenkingen bleken niet onderbouwd en kregen geen gevolg.¹⁸¹

In 2008 werd er gevochten bij de oude Essalammoskee aan de Polderlaan. Vijf bezoekers van de Rotterdamse Essalammoskee werd vervolgens voor zes maanden toegang tot de moskee ontzegd. Op iedere overtreding stond een dwangsom van 1000 euro, bepaalde de rechtbank in Rotterdam.¹⁸² Mohamed Ebraymi, die tot de groep behoorde die uit de moskee werd geweerd, zei: 'Onze acties gaan door. Het bestuur zal nog veel meer mensen moeten dagvaarden, want 98 procent van de Marokkaanse gemeenschap staat achter ons.' Ebraymi keerde zich tegen invloed vanuit 'het verre Dubai'. 'Ze hebben daar geen binding met de Marokkaanse gemeenschap in Rotterdam-Zuid'.¹⁸³

Kort daarop vroegen drie- tot vierhonderd bezoekers van de Essalammoskee burgemeester Opstelten te bemiddelen. Er was beslag gelegd op de oude Essalammoskee aan de Polderlaan. Ebraymi zei in het AD: 'Het wordt van kwaad tot erger. Eerst worden de Marokkanen die de Essalam-moskee hebben betaald uit het bestuur gezet, vervolgens is vijf van hen verboden om te bidden in de moskee en nu dit beslag. Zo kan het niet verder. De Essalam-moskee is onze moskee en niet die van het moskeebestuur.' Een almaar groeiende groep tegenstanders keerde zich tegen het 'door vertegenwoordigers van de steenrijke Arabische sponsor gedomineerde moskeebestuur'. Ebraymi vond daarom dat de gemeente Rotterdam niet langer mocht meewerken aan de grondruil.¹⁸⁴

Voor het vrijdaggebed op 26 september 2008 maakten tweehonderd tot 250 gelovige moslims van de oude Essalammoskee aan de Polderlaan 'opnieuw hun ongenoege duidelijk over de gang van zaken rond de bouw van hun nieuwe mega-moskee nabij De Kuip. Onder het toezien van een handvol agenten verliep de demonstratie rustig'. Eerder die maand had vicevoorzitter Abderrazak Boutaher 'van het door een groot deel van de gelovigen verfoeide moskeebestuur' angstig de politie gebeld toen er tweehonderd tegenstanders bij hem op de stoep stonden. Said el Ouazizi, een van de vijf mensen met een moskeeverbod zei: 'Wij willen ons zegje kunnen doen in de moskee. Een moskee is niet meer alleen een plek voor gebed. Er moet ook ruimte zijn om te werken aan de problemen van onze gemeenschap; aan het spijbelen van de jeugd, analfabetisme en extremisme'.¹⁸⁵

Na de feestelijke opening in 2010 ontstond er opnieuw commotie. Abdul El Allati keerde zich tegen het nieuwe bestuur. Leden van de Nederlands-Marokkaanse geloofsgemeenschap (ruim negenhonderd moskeegangers) verzetten zich tegen de invloed van de financier van de moskee. Het stichtingsbestuur werd volgens El Allati gedomineerd door 'Arabische vriendjes van de sjeik die geen Nederlands spreken en niet democratisch zijn gekozen'. Van inspraak moest het bestuur niets hebben, meende ook Ebraymi. Hij had moeten toezien hoe daags voor de opening van de nieuwe moskee zijn oude moskee aan de Polderlaan werd gesloten en verzegeld. Ebraymi en zijn medestanders hadden bedreigd hun gebedshuis te bezetten om de grondruilover-

eenkomst met de gemeente te dwarsbomen. Daarmee zou ook de opening van de Essalammoskee op losse schroeven komen te staan. Zover kwam het niet. Onder druk van het Rotterdamse stadsbestuur zagen Ebraymi en de zijnen af van hun voorstellen. Volgens advocaat Jules Debije, woordvoerder van het stichtingsbestuur, was 'het is niet meer dan logisch dat de sjeik in ruil voor al die miljoenen een beetje inspraak' verlangde.¹⁸⁶

De casus van de Essalammoskee is in het kader van dit onderzoek over banden met het land van herkomst om meerdere redenen interessant. Moskeebouw, en dan vooral nieuwbouw, wordt door tal van auteurs aangemerkt als teken van integratie van moslimmigranten.¹⁸⁷ Gelovigen benadrukken zo immers dat ze in het land van vestiging zijn geworteld en er willen blijven. In Rotterdam hadden Marokkaanse gelovigen geld bijeen gebracht voor aankoop en verbouwing van de oude Essalammoskee. Voor de nieuwe moskee zou het echter moeilijk zijn om voldoende geld binnen de eigen gemeenschap te vinden. De gemeente Rotterdam was tegelijkertijd wel voor grotere moskeeën, buiten woonwijken, onder meer in de hoop zo meer zicht en controle te krijgen op wat er in de moskeeën gebeurde. Daarmee werd de deur opengezet voor buitenlandse financiers. De gemeente had ook nog op een andere manier invloed. Ze steunde niet het moderne open voorstel van de Marokkaanse architect Hammiche, maar de 'Disney-land' of 'Efteling-variant' van een Nederlands architectenbureau, dat inspiratie opdeed in Dubai, het land van de voornaamste geldschietster. Uiteindelijk leidde de nieuwbouw tot de gedwongen sluiting van de oude Essalammoskee, en conflicten binnen de Marokkaanse gemeenschap. Kranten schreven over de 'heimwee-moskee'.¹⁸⁸ Met heimwee had de nieuwe moskee echter niets te maken, omdat de architecten nadrukkelijk de opdracht hadden gekregen geen 'Marokkaanse moskee' neer te zetten.¹⁸⁹ De moskee had weinig te maken met banden met het land van herkomst, maar werd door Leefbaar Rotterdam en later door Wilders, die voor de deur van de nieuwe moskee een spotje opnam, wel als symbool daarvan neergezet.

Hernieuwde oriëntatie op het land van herkomst

In de eerste periode van de Marokkaanse migratie was politieke betrokkenheid met Marokko evident, hoewel migrantenorganisaties verschillende opvattingen hadden over de invulling van dat politieke engagement. Ontwikkelingen in Marokko hebben in het post-Amicales tijdperk geleid tot een hernieuwde oriëntatie op het land van herkomst onder Marokkanen in Nederland.

De oprichting van Berberorganisaties in Nederland is daar een mooi voorbeeld van. In Marokko werden Berbers, veelal wonend in rurale gebieden, lange tijd politiek en maatschappelijk achtergesteld.¹⁹⁰ Hun cultuur en taal werden niet erkend in Marokko, waar Arabisch de officiële taal is. De eeuwenlange Berbergeschiedenis is er één van ontworsteling aan elk gezag dat hen wilde onderwerpen.¹⁹¹ Sinds de Romeinse overheersing van Noord-Afrika zijn Berbers gedefinieerd in termen van wat ze *niet* zijn. Ze waren niet Arabisch sprekend en niet (helemaal) onder controle van de centrale autoriteit.¹⁹² Waar de Arabieren hun godsdienst in de officiële, traditionele en Arabische vorm beleven, is bij de Berbers sprake van een soort volkswisdom. De be-

naming 'Berber' is afgeleid van het woord barbaar en dateert uit de Romeinse tijd. Zelf noemen zij zich Amazigh (meervoud: Imazighen) wat letterlijk 'vrij mens' betekent.¹⁹³ Ontwikkelingen in Marokko leidden ertoe dat er meer ruimte kwam voor de emancipatie van Berbers. De Amazigh-kwestie kreeg steeds meer aandacht in Marokko en daarbuiten. Van de in Nederland wonende Marokkanen heeft 80 procent een Berberachtergrond, de meesten zijn afkomstig uit de Rif.¹⁹⁴

Begin jaren 1990 werden in Nederland drie Berberorganisaties opgericht: Syphax in Utrecht, Adrar in Tilburg en Izaouran in Amsterdam. Deze verenigingen waren specifiek gericht op de promotie en de erkenning van de Berberidentiteit. De achterban bestond uit links-radicalen jongemannen, veelal studenten, die gevlucht waren vanwege hun rol in de strijd voor de verbetering van de rechten van Berbers in Marokko. De organisaties die zij oprichtten hadden als doel aandacht te vragen voor de misstanden ten opzichte van de Berbers in het land van herkomst. Zij streefden naar een officieel erkende positie van de Berbercultuur en gelijke rechten in de Marokkaanse samenleving.¹⁹⁵

Sinds halverwege de jaren 1990 richten deze organisaties zich meer op de positie van Berbers in Nederland. Ze organiseerden debatten, conferenties, culturele manifestaties, informatieve bijeenkomsten en Amazigh-festivals. Het voornaamste doel was het Tamazight, de Berbertaal en -cultuur, te bevorderen in Nederland. De Amsterdamse organisatie publiceerde bijvoorbeeld Berbergedichten en -literatuur. Dit moet leiden tot de vorming van een positief beeld van Berbers wat vervolgens moet bijdragen aan een betere participatie en integratie in de Nederlandse samenleving.¹⁹⁶ Een belangrijke doelgroep is de tweede generatie Berber-Marokkaanse jongeren. Door de jaren heen is er veel kritiek geleverd op Berberorganisaties vanuit verschillende Marokkaanse hoeken. De linkse Marokkanen beschuldigen hen van regionalisme. De koningsgezinde hoek noemt hen anti-Marokkaans omdat ze een lokale taal willen promoten. Dat zou anti-Arabisch en dus anti-koning zijn. De conservatieven moeten ook niets van deze organisaties hebben. Zij beschuldigen hen ervan anti-islamitisch te zijn omdat zij het Berbers belangrijk vinden terwijl het Arabisch de taal van de Islam is.

Zowel in Nederland als in Marokko werd er minder negatief tegen de Amazigh-kwestie aangekeken nadat Mohammed VI aan de macht kwam.¹⁹⁷ Als blijk van erkenning van de pluriforme samenleving en ter bevordering van de sociale cohesie probeert de Marokkaanse overheid de Berbercultuur te integreren in het nationale erfgoed. In 2001 is in Marokko daartoe het Koninklijk Instituut voor Amazigh Cultuur (IRCAM) opgericht.¹⁹⁸ Het instituut moet het gebruik van het Berbers op televisie bevorderen en het Berberonderwijs op de scholen coördineren.¹⁹⁹ In 2011 werden de verschillende Berbertalen voor het eerst in de Marokkaanse Grondwet erkend als officiële talen, naast het Arabisch, van Marokko. Deze ontwikkelingen maken betrokkenheid bij Berberorganisaties minder politiek beladen.

Een gevolg hiervan is dat er sinds 2000 een aantal nieuwe Berberorganisaties is opgericht.²⁰⁰ Zij zijn op verschillende terreinen actief. De taal is bij allen een belangrijk punt. Een doel is nog altijd het ontwikkelen van een standaard Tamazight en het benadrukken van de Berberidentiteit.²⁰¹ Lokale Berberorganisaties uit Gouda, Den Haag en Rotterdam en de Culturele Vereniging Amazigh in Nederland organiseren culture-

le manifestaties, discussieavonden, theater en benefietavonden, allemaal met onderwerpen gerelateerd aan de identiteit van de Imazighen. Zij hebben allemaal een site waarop met name jongeren actief zijn.²⁰²

De politieke ontwikkelingen in Marokko in de tweede helft van de jaren 1990 (naar meer politieke openheid) hebben ook bij organisaties die van oudsher een kritische houding hadden ten aanzien van het Marokkaanse regime geleid tot een hernieuwde oriëntatie op het land van herkomst. Dat gold bijvoorbeeld voor het eerder genoemde Euro-Mediterraan Centrum voor Migratie en Ontwikkeling (EMCEMO).²⁰³ EMCEMO, dat geleid wordt door de ex-voorzitter van het KMAN, brak met de oude politiek van zijn voorganger en streefde naar een hernieuwde relatie met de Marokkaanse overheid. EMCEMO legde zich sinds de oprichting toe op de rol van migranten in de ontwikkeling van hun herkomstland. In 2005 initieerde EMCEMO in samenwerking met een aantal organisaties in Nederland en Marokko het project *Al Monadara*.²⁰⁴ *Al Monadara* (het debat) is een transnationaal collectief waar Marokkaanse organisaties uit meerdere landen met een aanzienlijke Marokkaanse gemeenschap zich bij aangesloten hebben. Op een driedaagse conferentie in december 2006 in de Marokkaanse hoofdstad Rabat presenteerde het collectief zijn plannen en doelstellingen. In de eerste plaats wilde men met dit debat concrete activiteiten en projecten voor duurzame ontwikkeling in Marokko ontwikkelen. In de tweede plaats wilde men door middel van dit debat over transnationale banden invulling geven aan de positie van Marokkanen in het buitenland en hun relatie met het land van herkomst. De initiatiefnemers pleitten voor transnationaal burgerschap, waarbij 'Marokkanen in de diaspora erkend zouden worden als volwaardige burgers van Marokko en het land waarin ze woonden'.²⁰⁵

Al Monadara organiseerde ook discussieavonden in Nederland over de banden met Marokko. In sommige gevallen was de aanleiding tot organisatie van debatten een reactie op gebeurtenissen in de Nederlandse samenleving. Omdat de Marokkaanse gemeenschap in Nederland met enige regelmaat aangesproken wordt op of verantwoordelijk wordt gehouden voor incidenten die in Nederland of daarbuiten plaatsvinden, worden er door Marokkanen ook met enige regelmaat pogingen gedaan tot het vormen van koepelorganisaties. Een voorbeeld daarvan is het Amsterdams Marokkaans Forum (AMF), dat bestaat uit 25 organisaties van Marokkaanse Nederlanders. Het platform is in oktober 2008 opgericht, na een incident waarbij Marokkaans-Nederlandse jongens (onterecht) als daders werden aangewezen. Doel van het forum is 'om alle Marokkaanse organisaties nadrukkelijker te profileren en duidelijk te maken dat Marokkaanse organisaties op stedelijk en op stadsdeelniveau, nu en in het verleden, zich inzetten voor de Nederlandse samenleving, voor de participatie van de Marokkaanse bevolking daarin en voor het harmonieus samenleven van verschillende bevolkingsgroepen'.²⁰⁶ Het voortdurend aanspreken van Marokkanen in Nederland als groep, onder meer in het politieke debat, versterkt de organisatie van Marokkanen als groep en daarmee de oriëntatie op de eigen cultuur.

Ik heb reeds geconstateerd dat de veroordeling van de lange Marokkaanse arm in de jaren 1970 en 1980, in de samenleving en in politieke kringen, implicaties had voor de wijze waarop de banden tussen Marokkanen en hun herkomstland tegenwoordig beschouwd worden. De huidige problematisering van banden met Marokko vindt zijn oorsprong in de jaren 1970, toen de strijd tussen het KMAN en de Amicales het felst

bestreden werd. In recente debatten in de Tweede Kamer reageerden meerdere partijen afwijzend op de lange arm van Marokko. Deze debatten ontlokten vervolgens gemengde reacties van de Marokkaanse 'gemeenschap' in Nederland. Op 10 augustus 2008 verscheen in *de Volkskrant* een manifest van een groep Marokkaanse Nederlanders met uiteenlopende professionele profielen en betrokkenheden. Aanleiding voor het opstellen van dit manifest was de vermeende spionagezaak in Rotterdam, waarbij een Marokkaans-Nederlandse politiemans ontslagen werd in verband met spionagepraktijken voor de Marokkaanse overheid. Voor de opstellers was deze zaak een modern voorbeeld van de 'lange arm van Rabat'.

Wij zijn burgers van Nederland en keuren elke bemoeienis van de Marokkaanse overheid met ons leven hier af. Wij wijzen op de politieke, juridische en maatschappelijke complicaties die Nederlandse burgers met een Marokkaanse achtergrond ervaren in hun relatie met de Marokkaanse staat. Op het vlak van vrouwenrechten, nationaliteit, naamkeuze voor eigen kinderen, religieuze oriëntatie en seksuele voorkeur lopen veel nieuwe Nederlanders vast, elke dag. Wij willen baas zijn over ons eigen leven in Nederland. Wij, maar vooral onze kinderen, zijn geen onderdanen van de koning van Marokko. Wij kiezen voor burgerschap van Nederland.²⁰⁷

Met dit manifest wilden de ondertekenaars een oproep doen aan andere Marokkaanse Nederlanders om zich op te stellen als verantwoordelijke en volwaardige burgers van Nederland. Twee maanden later, op 11 oktober 2008, verscheen een tegenmanifest op initiatief van EMCEMO, waarin werd benadrukt dat de verbondenheid van Marokkaanse migranten en nakomelingen evident en legitiem is.²⁰⁸ De opstellers van het manifest stelden dat betrokkenheid bij het land van herkomst niet slecht hoeft te zijn voor de integratie.

De commotie die recentelijk ontstaan is naar aanleiding van het bezoek van een aantal Nederlandse imams en geestelijk verzorgers aan een conferentie in Marokko past in een reeks van ongefundeerde standpunten en verdachtmakingen met betrekking tot de banden die Nederlandse Marokkanen onderhouden met het land van herkomst. Met deze verklaring willen wij hier stelling tegen nemen.²⁰⁹

De ondertekenaars verzetten zich tegen het dominante beeld in de Nederlandse politiek dat de betrokkenheid met Marokko onvrijwillig is. Volgens hen hebben Marokkanen in Nederland zelf behoefte om de banden aan te halen of te blijven onderhouden:

De meesten voelen zich nauw betrokken bij de ontwikkeling van hun geboortestreek of die van hun ouders, sommigen investeren in ondernemingen, sommigen zetten zich in voor de verbeteringen van mensenrechten, onderwijs of gezondheidszorg, sommigen sturen geld naar achtergebleven familieleden en kennissen en sommigen zien Marokko vooral als een aantrekkelijk vakantieland. Nederlanders van Marokkaans komaf hebben het recht om op hun manier vorm te geven aan hun verbondenheid met hun herkomstland,

aldus de ondertekenaars van het manifest.

Het is opvallend dat beide manifesten teruggrijpen naar een periode in het verleden, de jaren 1970 en 1980, waarin de strijd om de inmenging van de Marokkaanse overheid ook hevig gevoerd werd. Het eerste manifest waarschuwde voor een terugkeer naar de oude praktijken van de Amicales: 'Veertig jaar geleden was de landing

van de eerste generatie. Een generatie vol hoop, maar ook vol angst. Het is de hoogste tijd de blik definitief op Nederland te richten'.²¹⁰ Het tweede manifest verwees ook naar die geschiedenis, maar benadrukt dat nu sprake is van een nieuwe politieke werkelijkheid in Marokko: 'Van veraf werd in Nederland gestreden voor een democratisch Marokko, voor mensenrechten, voor solidariteit en voor vrijheid. De strijd van toen is niet meer de strijd van nu. De Marokkaanse samenleving is veranderd'.²¹¹

Het eerste manifest inspireerde een deel van de opstellers tot de oprichting van het Netwerk Vrijzinnige Marokkaanse Nederlanders (NVMN) in november 2010. Eén van de vijf pijlers van de NVMN luidt: 'Marokkaanse Nederlanders dienen te worden gevrijwaard van bemoeienissen van Marokkaanse en andere buitenlandse invloeden'. Dit schrijven de vrijzinnige Marokkanen in hun notitie 'Bemoeienis van de Marokkaanse overheid met Marokkaanse Nederlanders en religieuze pluriformiteit'.²¹² Hiermee neemt het netwerk openlijk afstand van de Marokkaanse overheid en pleit voor een duidelijke keuze voor Nederlands burgerschap. Volgens het netwerk voelen Marokkaanse Nederlanders zich meer met Nederland verbonden dan met het land van herkomst: 'Als wij al onderdanen zijn, dan zijn we dat van koningin Beatrix en niet van de koning van Marokko'.²¹³

Organisaties van Marokkaanse vrouwen

Alle organisaties die hierboven werden besproken, waren organisaties van mannen, of organisaties waarin mannen de boventoon voerden. Marokkaanse vrouwen, die zoals gezegd merendeels later dan de mannen in Nederland arriveerden, waren in organisatieland nauwelijks zichtbaar. Terwijl de bovenbeschreven organisaties hun onderlinge strijd gedeeltelijk in het publieke domein uitvochten en dus veel belangstelling kregen van pers en politiek, gold dit niet voor de zeldzame organisaties van Marokkaanse vrouwen. Eerder in deze dissertatie heb ik beschreven hoe in de beginjaren van de migratie van Marokkaanse vrouwen naar Nederland veel initiatieven uitgingen van Nederlandse vrijwilligsters en dat dit ertoe leidde dat activiteiten voor Marokkaanse vrouwen afzonderlijk georganiseerd werden van Nederlandse vrouwen. Dit alles gold ook voor de ontstaansgeschiedenis van de oudste Marokkaanse vrouwen vereniging in Nederland: Marokkaanse Vrouwenvereniging in Nederland (MvVN).

MvVN ontstond uit de activiteiten die een groep Nederlandse beroepskrachten vanaf 1975 voor Marokkaanse vrouwen organiseerden. Uit taallessen van de Stichting Welzijn Buitenlandse Werknemers in Amsterdam ontstond in 1977 het Steunkomitee Marokkaanse Vrouwen. Het Steunkomitee bestond uit Nederlandse vrouwen, die Marokkaanse vrouwen als vrijwilligsters inzetten. Ze gaven Nederlandse en Arabische les, naailes, gezondheidszorg en hielden een spreekuur. Er werden films vertoond en feesten georganiseerd. Later volgden activiteiten voor 'meisjes tussen twee culturen'. In 1981 bereidden twee Marokkaanse beroepskrachten de oprichting van een Marokkaanse zelforganisatie voor. Op 19 mei 1982 was de Marokkaanse Vrouwenvereniging Nederland een feit.²¹⁴ De MvVN was min of meer een afsplitsing van het KMAN. Het apart organiseren van vrouwen werd in eerste instantie door het KMAN gezien als versnippering van krachten en verzwakking van de onderlinge solidariteit.²¹⁵ Het KMAN

kende wel een vrouwencomité dat zich specifiek richtte op de belangen en wensen van Marokkaanse vrouwen in Nederland. De mvvn begon met laagdrempelige activiteiten als alfabetiseringscursussen, voorlichting en kadertrainingen, maar er werd ook een actieve politieke strijd gevoerd, zowel in Nederland als in Marokko.

De benadering van de mvvn en andere Marokkaanse vrouwenorganisaties was, meer dan die van mannen, gericht op positieverbetering in het land van vestiging. Anders dan mannen zagen vrouwen hun organisaties niet als plekken waar ze hun statusverlies konden compenseren. Ze wilden hun leven hier verbeteren en investeren in een betere toekomst voor zichzelf en hun kinderen in Nederland in tegenstelling tot mannen en hun organisaties in de jaren 1970 en 1980, die veel meer gericht waren op de versterking van de banden met het land van herkomst.

De mvvn zette zich, net als Turkse vrouwenorganisaties, in de jaren 1980 in voor het zelfstandig verblijfsrecht voor migrantenvrouwen. Vrouwen kregen, als volgmigranten, veelal een verblijfsstatus die afhankelijk was van die van hun man. De afhankelijke verblijfstitel van vrouwen was in Nederland jarenlang een onderwerp van politieke discussie. Vrouwen, die zich bij hun man voegden die reeds in Nederland was, kregen recht op 'Verblijf bij echtgenoot'. Die echtgenoot moest minstens een jaar legaal werk hebben en nog een jaar werk in het vooruitzicht. Verder moest hij een inkomen hebben van 1447 gulden netto per maand en passende woonruimte. De vrouw, die zich bij haar man voegde, kon alleen een zelfstandige verblijfsvergunning krijgen nadat zij minstens drie jaar in Nederland had gewoond bij haar man. Vrouwen die binnen die drie jaar hun man verlieten of door hun man werden verlaten, konden worden uitgezet.²¹⁶ Er werden uitgebreide campagnes opgezet om de regelgeving ten aanzien van de afhankelijke verblijfsstatus veranderd te krijgen. Kort achter elkaar werden sterk geïndividualiseerde campagnes op gang gebracht. De kwesties werden uitgebreid in de Tweede Kamer besproken. Kappeyne van de Coppello (vvd) vroeg staatssecretaris van Justitie Haars (cda) of een algemene verruiming van het beleid wel nodig was als het hier ging om Turkse en Marokkaanse vrouwen. Staatssecretaris van Cultuur Recreatie en Maatschappelijk Werk Kraaijeveld-Wouters (cda) benadrukte dat dat niet klopte. Er waren ook Surinaamse, Kaapverdiaanse en Joegoslavische vrouwen.²¹⁷ In de pers werd het probleem wel neergezet als een Turks en Marokkaans probleem, met veel nadruk op het 'achterlijke' van de samenlevingen in de landen van herkomst. De campagnes leidden uiteindelijk tot een verandering van de regelgeving omtrent de verblijfsstatus, maar ze hadden ook tot gevolg dat migrantenvrouwen in een slachtofferrol werden gedrukt. In 1983 werd de regeling na veel druk en politieke discussie veranderd in meer dan drie jaar getrouwd, en minstens een jaar in Nederland wonende.

In de jaren 1990 richtten organisaties van Marokkaanse vrouwen zich tegen het voorstel van minister Sorgdrager van Justitie om echtscheidingen volgens islamitisch recht in Nederland te erkennen. Volgens dat plan zou een man van zijn vrouw kunnen scheiden, ook als zij daar niet mee heeft ingestemd.²¹⁸ In de jaren die volgden bleven de afstemming van de Marokkaanse wetgeving, plus het achterlaten van vrouwen in Marokko de voornaamste actiepunten van Marokkaanse vrouwenorganisaties.²¹⁹ Voor een belangrijk deel was hun blik dus op het land van herkomst gericht, vooral omdat de wetgeving daar tot problemen leidde voor Marokkaanse vrouwen in Nederland.

Conclusie

Marokkaanse migranten in Nederland hebben door de jaren heen meerdere organisaties opgericht om vorm te geven aan hun betrokkenheid met hun herkomstland. In dit hoofdstuk stonden drie organisaties centraal: het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland, de Amicales en de UMMON. Hoewel niet alle organisaties opgericht zijn vanuit de behoefte om verbonden te blijven met Marokko – de Amicales waren bijvoorbeeld door de Marokkaanse overheid ingesteld – ontwikkelden alle organisaties door de jaren heen een relatie met het herkomstland. De banden met Marokko waren niet statisch; ze veranderen door de tijd heen, en de betekenis die aan de banden werd gegeven kon verschuiven van negatief naar positief en terug. De redenen voor die verschuivingen zijn de veranderde politiek in het herkomstland of het vestigingsland en een ideologische koerswijziging bij migrantenorganisaties.

Het KMAN en de Amicales hadden vooral een politieke oriëntatie ten opzichte van Marokko. Het linkse KMAN voerde een continue strijd tegen het Marokkaanse regime dat als repressief werd beschouwd, terwijl de Amicales een verlengstuk waren van het Marokkaanse regime en de dreiging vanuit het KMAN probeerden weg te nemen. De houding van het comité ten aanzien van het Marokkaanse regime verschoof als gevolg van de veranderde politieke situatie in Marokko. Door de geleidelijke liberalisering en democratisering van Marokko vanaf de jaren 1990 viel de voedingsbodemp weg voor het KMAN om nog langer oppositie te voeren tegen het regime. Als gevolg van de veranderde politieke situatie in Marokko, ontwikkelde het Euro-Mediterraan Centrum voor Migratie en Ontwikkeling als erfgenaam van het KMAN nieuwe transnationale strategieën om betrokkenheid bij de Marokkaanse politiek af te dwingen. Deze strategieën waren niet nieuw, maar vinden hun oorsprong in de jarenlange strijd voor democratisering in Marokko die vanaf halverwege de jaren 1970 door het KMAN geïnitieerd werd. De oprichting van CADIME eind jaren 1970 kan in dit opzicht gezien worden als de voorloper van het Al Monadara collectief uit 2006. De Amicales zagen hun invloed eerder afnemen toen halverwege de jaren 1980 de Marokkaanse overheid een nieuwe emigratiekoers inzette.

De lokale context speelde een belangrijke rol bij het politiek transnationalisme van het KMAN en de Amicale. Het KMAN en de Amicales vochten hun onderlinge strijd, die gericht was op ideologische onenigheid over de Marokkaanse politiek, met name uit in Nederland. Bij de bestudering van banden met het herkomstland moet de nadruk dus niet alleen liggen op de nationale context in het herkomstland, maar dient de lokale context in het vestigingsland in beschouwing te worden genomen. Dit impliceert dat de politiek van het herkomstland de verbondenheid van Marokkaanse organisaties kan activeren en intensiveren, zonder dat die organisaties zich direct richten op het land van herkomst.

Een ander punt dat hiermee samenhangt is de rol die de organisaties die in dit hoofdstuk centraal staan hebben gespeeld bij de institutionalisering van banden met Marokko. In dit hoofdstuk heb ik laten zien dat de organisaties niet alleen banden met het herkomstland institutionaliseren, maar ook individuele banden faciliteren in een geïnstitutionaliseerde ruimte. Moskeeën organiseerden bijvoorbeeld taalonderwijs voor kinderen en creëerden ontmoetingsruimten voor hun bezoekers waar bij-

voorbeeld informatie uitgewisseld kon worden over sociale en politieke ontwikkelingen in Marokko, terwijl leden van het KMAN en de Amicales in de gelegenheid waren om deel te nemen aan demonstraties en andere activiteiten. Verder is in dit hoofdstuk gebleken dat de religieuze invulling van moskeeën zich nauwelijks verhoudt tot verbondenheid met het land van herkomst. De invloed van de Marokkaanse overheid bleef beperkt tot het zenden van imams tijdens de Ramadan. Nog los van de incidentele (politieke) samenwerking tussen moskeebesturen en de Marokkaanse overheid, benadrukten moskeeën steeds hun onafhankelijkheid. Dit is een indicatie dat de Marokkaanse overheid weinig religieuze autoriteit geniet in Nederland.

In de geschiedenis van de organisaties van Marokkanen in Nederland spelen klasse, gender en etniciteit een belangrijke rol. Mannen met uiteenlopende klasseposities en culturele achtergronden domineerden het Marokkaanse organisatieleven vanaf de jaren 1970. Toen de Amicales, het KMAN en de UMMON in de eerste helft van de jaren 1970 opgericht werden, bereikte de Marokkaanse migratie naar Nederland haar hoogtepunt. Het aantal Marokkanen groeide snel en de gemeenschap als geheel was op bepaalde punten homogeen: de mannen waren in de meerderheid en het merendeel kwam uit arme rurale gebieden van Noord-Marokko, was ongeletterd en had een zwak ontwikkeld politiek bewustzijn.

De kopstukken van het KMAN waren doorgaans hoog opgeleid en politiek ontwikkeld. Ze waren om politieke redenen uit Marokko gevlucht en sommigen hadden al ervaring opgedaan met politiek activisme in Frankrijk of Marokko. Hun participatie binnen het KMAN was geen compensatie voor hun statusverlies, maar eerder een voortzetting en bevestiging van hun status als politiek geëngageerde intellectuelen. Hun voornaamste doelstelling was de strijd tegen het onderdrukkende regime in Marokko voortzetten en zoveel mogelijk mensen mobiliseren voor deze strijd. Het KMAN beschouwde zichzelf als een massaorganisatie waar iedereen welkom was, ongeacht etnische of regionale afkomst. Vooral de mensen in nood, zoals de illegale Marokkanen, maar ook de Marokkanen die problemen hadden met het Marokkaanse regime zochten aansluiting bij het KMAN.

De leiders binnen de Amicales behoorden tot een andere categorie. Binnen de Amicales werden solidariteit en (politieke) steun doorgaans georganiseerd langs etnische lijnen. Bij bestuursverkiezingen werden familieleden en streek- of dorpsgenoten gemobiliseerd. Mensen met veel familie en kennissen maakten de grootste kans op een bestuursfunctie. De meeste kopstukken binnen de Amicales waren ongeletterd of weinig geschoold en hadden een zwak ontwikkeld politiek bewustzijn. Hun lage maatschappelijke positie in de Nederlandse samenleving compenseerden ze door zich aan te sluiten bij de Amicales. Via de Amicales probeerden ze aan status te winnen. Een positie binnen de Amicales gaf hen immers meer aanzien binnen de eigen gemeenschap. Het Amicales-kader ervoer dus sociale mobiliteit en genoot meer aanzien in Nederland, terwijl de voornamen van het KMAN hun sterke maatschappelijke positie verstevigden in Nederland.

De felle strijd tussen Amicales en KMAN werd door NCB en UMMON min of meer herhaald, gedeeltelijk gebruikmakend van dezelfde retoriek. Enigszins los daarvan stond de bouw van de grote moskee in Rotterdam, die nadrukkelijk Marokkaans werd genoemd, maar die slechts door een deel van de Marokkaans-Rotterdamse gemeen-

schap werd gedragen en waarbij buitenlandse bemoeienis – ditmaal vanuit Dubai – in feite door het lokale Rotterdamse gemeentebestuur werd uitgelokt.

Berberorganisaties maakten een heel andere geschiedenis door. Het was de in Nederland geboren generatie die gebruik kon maken van de mogelijkheden die het gevolg waren van veranderingen in Marokko. Emancipatie van Berbers in Marokko leidde tot organisatie van Berbers in Nederland.

Dit hoofdstuk had ook aandacht voor de verschuivende politieke en publieke perceptie van de banden van Marokkanen met hun land van herkomst. Ten eerste vindt de problematisering van de verbondenheid met Marokko zijn oorsprong deels in de jaren 1970. In die periode werd de ‘lange arm van koning Hassan’, die eerder door Marokkaanse linkse organisaties en hun sympathisanten werd geagendeerd, in politieke en maatschappelijke debatten scherp veroordeeld. De grootschalige steunacties en de enorme politieke en publieke aandacht in de jaren 1970 voor de Marokkaanse inmenging bepaalden sterk hoe tegen het Marokkaanse regime werd aangekeken. Het beeld van de ‘lange Marokkaanse arm’ in politiek en media en onder Marokkanen bleef in de periode daarna hardnekkig voortbestaan, terwijl weinig rekening gehouden werd met de positieve verschuivingen in de Marokkaanse emigratiepolitiek. De ‘lange Marokkaanse arm’ die Marokkanen onvrijwillig bindt aan hun herkomstland wordt in politieke kringen als verklaring gezien van de vermeende mislukte integratie van Marokkanen. Op deze manier ontslaat de Nederlandse politiek zich van de plicht om na te denken over het eigen beleid. De maatschappelijke en politieke afwijzing van de ‘Marokkaanse lange arm’ zorgde in de jaren 1970 bovendien voor grote verdeeldheid – voor of tegen het regime – onder Marokkanen in Nederland die uitgesproken werd in het publieke domein. Die verdeeldheid, zo heeft dit hoofdstuk laten zien, is nog altijd aanwezig onder Marokkanen.